

RÛDEKÎ-Yİ SEMERKANDÎ (Ö. 329/940)

PROF. DR. NİMET YILDIRIM*

Öz

İran'ın ilk büyük şairi ve Fars şiirinin mühendisi olarak kabul edilen **Ebû Abdullâh Cafer b. Muhammed Rudekî**, III./IX. yüzyıl ortalarında Semerkand'ın Rudek kasabasına bağlı "Benuc" köyünde dünyaya geldi. İyi bir eğitim aldı. Uzun zamanlar Fars şiirinin en ünlü şairi oluşu ve bilge kişiliğiyle hep ön planda oldu. Samanî döneminin en ünlü şairi Rudekî, İslâm sonrası yeni Fars edebiyatının gerçekte en büyük şairi olarak kabul edilir.

Samanî dönemi Fars edebiyatının, özellikle de övgü şiirinde tartışmasız önderi Rudekî'dir. Musikişinaslığının yanı sıra iyi bir icracı da olan, şiirlerinin birçoğu musiki eşliğinde okunan Rudekî'nin şiirdeki tarzı, kendisinden sonraki Fars şairlerinkinden farklıdır. Divanı ile çok sayıda şiiri günümüze kadar gelememiş ve ortadan kaybolmuştur. Bu arada Rudekî'nin Horasan tarzı övgü şiirinin temellerini attığı, daha sonraki çağlarda **Unsurî**, **Muizzî** ve **Enverî**'nin de bu tarzı devam ettirdiği unutulmamalıdır. Rudekî'nin kahramanlık şiirlerinin son derece sadeliği de dikkat çeker.

Anahtar kelimeler: Rudeki, klasik Fars şiiri, Samaniler

ABSTRACT

Accepted as the great poet of Iran and the engineer of Persian poetry, Ebû Abdullâh Cafer b. Muhammed Rudekî was born in Benuc village of the small town of Rudek, Samarkand in the mid 9th centu-

* *Prof. Dr. Nimet YILDIRIM*, Atatürk üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Email: yildirim2002@hotmail.com, Web: nimetyildirim.com.tr; nyildirim.wordpress.com.

ry. He received a good education. Being a wise person and the most renowned poet of Persian poetry for long, he had always remained at the forefront.

The most renowned poet of the period of Samani, Rudeki is considered as the real, greatest poet of the new Persian literature after Islam.

He is undisputedly the leader of the Persian literature in the period of Samani, especially of the praise poetry. Being a music lover as well as a good performer, his style of poetry is different from the following Persian poets, with many of his poems song in company with music. Many of his poems and Divan have disappeared, not surviving to date. In the meantime, it should be remembered that he laid the foundations of the Praise poetry of Horasan style, which was maintained by **Unsurî**, **Muizzî** and **Enverî** in later centuries. His heroic poems are also most apparent with their very simplicity.

Key words: Rudeki, classical Persian poetry, Samanis.

چکیده

ابو عبد الله جعفر بن محمد رودکی نخستین شاعر بزرگ ایران و مهندس شعر فارسی در قرن چهارم هجری قمری در روستای پنج رودک در ناحیه رودک سمرقند متولد شد. رودکی یکی از مشهورترین شاعران فارسی گوی در تاریخ می باشد وی در دوران سامانی بزرگترین شاعر ادبیات فارسی بود. عصر جدید بعد از اسلام مقبول شد. رودکی بدون شک بزرگترین شاعر شعر ستایشی دوران سامانی می باشد. رودکی به دلیل آشنایی با موسیقی در شعر هایش از آن بهره می جست که این یکی از وجوه تمایز وی از بقیه شعرا می باشد. دیوان و بسیاری از اشعار از دست رفته است. رودکی از پایه گذاران سبک خراسانی بوده که بعد از وی عنصری، معزی و انوری این سبک را ادامه داده اند. اشعار حماسی رودکی نیز که به زبان ساده سروده شده نیز دقت علاقمندان به شعر و ادبیات فارسی را جلب می نماید.

کلید واژه ها: شعر کلاسیک فارسی رودکی، سامانیان.

1. Hayatı

İran'ın ilk büyük şairi ve Fars şiirinin mühendisi olarak kabul edilen **Ebû Abdullâh Cafer b. Muhammed Rudekî**, Avfî'ye göre III./IX. yüzyıl ortalarında Semerkand'ın Rudek kasabasına bağlı "Benuc" köyünde dünyaya geldi. Gençliğinin ilk dönemlerinden itibaren hem şiirleri hem de musiki dalındaki yeteneğiyle ün kazandı. Uzun zamanlar Fars şiirinin en ünlü şairi oluşu ve bilge kişiliğiyle hep ön planda oldu.¹

Yaşadığı çağın tartışmasız en büyük şairi Rudekî² Abdurrahman-i Camî'ye göre, Maveraünnehirli, Devletşah'a göre ise "Rudek"lidir.³ Emîn Ahmed-i Razî; Rudekî'nin, Semerkand'ın "Rudek" kasabasından, dolayısıyla Semerkandlı olduğunu kaydeder.⁴ *Hulâsatu'l-eş'âr'* a göre Rudekî, Semerkandlıdır. Lutf Ali Beg Azer ise onun Buharalı olduğunu belirtir. Rıza Kulî Han Hidâyet, Rudekî'nin Nesef'e bağlı Rudek'te dünyaya geldiğini söyler. *Ferheng-i Encümenârâ* ise, Rudek'in Buhara'ya bağlı olduğunu kaydeder.⁵ Bu köy, Rûdek'in en büyük köylerinden olmasından "Benûc-i Rûdek" adıyla anılır.⁶ Yakût Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân'* da bu köyden söz etmiş, Rudekî'nin burada dünyaya geldiğini belirtmiştir. Rudekî, değişik kaynaklarda bazen

¹ Avfî, Muhammed, *Lubâbu'l-elbâb* (yay. E. G. Browne), Tahran 1361 hş., I-II, II, 6; Hidâyet Rızâ Kulî Hân, *Mecma'u'l-fusahâ* (yay. Mezâhir-i Musaffâ) Tahran 1340 hş., II, 681; Nefisî, Saîd, *Târîh-i Nazm u Nesr*, Tahran 1363 hş., I, 21; Furuzânfer, Bediüzzamân, *Sohen u Sohenverân*, Tahran 1369 hş., s. 18; Yahakkî, Muhammed Cafer, "Rudekî", *Danişnâme-yi Edeb-i Fârsî*, III, 415-416.

² Rypka, Jan, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân* (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran 1370 hş., I, 273.

³ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü's-şuarâ* (yay. E.G. Browne), London-Leiden 1901, s. 31.

⁴ Razî, Emîn Ahmed, *Heft İklîm*, Tahran 1389 hş., III, 1512.

⁵ Nefisî, Saîd, *Muhît-i Zindegî ve Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, Tahran 1382 hş., s. 309.

⁶ Browne, Edward Granville, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1924, I, 456; Safâ, Zebîhullâh, *Târîh-i Edebiyyât Der Îrân*, Tahran 1371 hş., I, 372; Rızazâde-yi Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 45; Zerkanî, Seyyid Mehdî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, Tahran 1388 hş., s. 359.

“Rudekî-yi Semerkandî” bazen de “Rudekî-yi Buharayî” diye anılır.

7

Samanî döneminin en ünlü şairi Rudekî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmez. Ancak III./IX. yüzyıl ortalarında dünyaya gelmiş olduğu güçlü ihtimaldir.⁸ Adı, künyesi ve nisbesi, ilk şairler tezkiresi *Lubâbu'l-elbâb*'ta: “Ebû Abdullâh Cafer Muhammed-i Rudekî”; *Çehar Makale*'de: “Ebû Abdullah Cafer b. Muhammed-i Rûdekî”, *Bezmârâ*'da: “Ebû Abdullah Muhammed-i Rudekî”; *Meyhâne*'de: “Ebû Abdullâh Muhammed Rudekî-yi Semerkandî”; *Tezkiretü's-şuarâ*'da: “Ebû'l-Hasan-i Rudekî”; *Mecmau'l-Fusahâ*'da: “Ebû Abdullah/Ebû'l-Hasan Cafer b. Muhammed Rudekî”; *Hulâsatu'l-eş'âr*'da: “Hekîm Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdullah-i Rudekî” şeklindedir.⁹ Kaynaklarda; “Muhammed”, “Cafer” ve “Abdullah” adlarına rastlanır. “Ebu'l-Hasan” ve “Ebu Abdullah” künyeleriyle de bilinir. Nizamî-yi Aruzî, Avfî ve Devletşâh gibi daha eski yazarlar ile birçok şair kendisini “Üstad” nitelemesiyle anarlarken daha yeni tezkirelerde, “Hekîm” diye geçer. *Lubâbu'l-elbâb* ve *Heft İklîm*'deki kayıtlara göre Rudekî “Sultanuşşuara: şairlerin kiralı” diye de anılır.¹⁰ Bazıları da Rudekî'yi “Mecdüddîn” lakabıyla anarlar.¹¹

Ortaya çıkışlarıyla şiirin de artık yatağına girmiş olduğu Samanîler hanedanı döneminde sadece bir tek şairin, Rudekî'nin adı egemendi. Hayatının ilk dönemleri ve öğrenimi konusunda net bilgiler yoktur. Sekiz yaşında *Kur'ân*'ı bütünüyle ezberlemiş olduğu, iyi ve köklü bir öğrenim gördüğü, kıraat dersleri aldığı, aynı çağlarda şiir yazmaya başladığı kaynaklarda aktarılır.¹² Bazı kaynaklara göre

⁷ Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, 681.

⁸ Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 311.

⁹ Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 306-307.

¹⁰ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 6; Müderris, Mirzâ Muhammed Ali, *Reyhânetü'l-edeb fi terâcimi'l-marûfîn bi'l-kuna ve'l-lakab*, Tahran 1364 hş., II, 338; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 308; Furuzânfer, Bediüzzamân, *Târîh-i Edebiyyât-i İrân*, Tahran 1386 hş., s. 94.

¹¹ Çelebî, Kâtip, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, (yay. Kilisli Muallim Rifat-Şerefettin Yalçın), İstanbul 1941-1943, II, 111.

¹² Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 6; Razî, *Heft İklîm*, III, 1512; Zerrînkûb, “Bunyâd-i Şi'r-i Fârsî”, *Defter-i Eyyâm*, s. 232.

çocukluğundan beri gözleri görmüyordu. Genç yaşlarında dikkate değer bilimsel ve edebî bir birikim elde etti. Aynı zamanda musiki dalında da önemli bir yetenek olan Rudekî, İran tarihinde musikinin öncüleri olarak kabul edilen ünlü ustalar **Bârbed** ve **Nekisa**'yı bile geride bırakacak bir musiki tekniği, bilgi ve birikimi elde etmişti. Şiirleri belagat ve fesahat örneği olan şairin klasik tezkirelerin ifadeleriyle: ne Araplar ve ne de Farslar arasında bir benzeri vardı.¹³

Musikişinaslığının yanı sıra iyi bir icracı da olan, şiirlerinin birçok musiki eşliğinde okunan Rudekî'nin şiirdeki tarzı, kendisinden sonraki Fars şairlerinkinden farklıdır. Divanı ile çok sayıda şiiri günümüze kadar gelememiş ve ortadan kaybolmuştur. Bu arada Rudekî'nin Horasan tarzı övgü şiirinin temellerini attığı, daha sonraki çağlarda **Unsurî**, **Muizzî** ve **Enverî**'nin de bu tarzı devam ettirdiği unutulmamalıdır. Rudekî'nin kahramanlık şiirlerinin son derece sadeliği de dikkat çeker.¹⁴

Rudekî konusunda önemli çalışmaları bulunan **Abdulganî Mirzayev** ve **Said Nefisî**, Rudekî'nin gözlerindeki görmemenin gerekçesini Samanî sarayında yaşanan bir ayaklanma ve şairin İsmailî akımının görüşlerine meyiletmesi nedeniyle ayaklanmacılara bağlamaktadırlar. Bunun yanı sıra Avfî ve Camî, Rudekî'nin anadan doğma kör olduğunu kaydederler.¹⁵ **Kedkenî** de Rudekî'nin şiirleri konusundaki araştırmaları sonucu onun anadan doğma kör olduğunu onaylamaktadır.¹⁶ Ancak Rudekî hakkında bilgilere yer veren yazarlardan **Semanî**, **Nizamî-yi Aruzî** ve *Târîh-i Sîstân*'ın yazarı böyle bir konuyu asla dile getirmezler. Firdevsî'nin *Şâhnâme*'de Rudekî'den söz ederken kullandığı ifadelerinden de şairin kör olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Rudekî'nin şiirlerinden onun bir zamanlar görme yetisine sahip olduğunu gösteren işaretler çıkarılmaktadır. Bazı eserlerde de

¹³ Müderris, *Reyhânetü'l-edeb*, ; Razî, *Heft İklîm*, III, 1512; Furuzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i İrân*, s. 94; Sabûr, *Âfâk-i Ğezel-i Fârsî*, s. 111.

¹⁴ Rypka, *Târîh-i Edebiyyât-i İrân*, I, 274.

¹⁵ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 6; Browne, *A Literary History of Persia*, I, 456; Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 16; Berthels, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, I, 213.

¹⁶ Kedkenî, *Suver-i Hüyâl Der Şi'r-i Fârsî*, s. 420.

onun hayatının sonlarına doğru görme özelliğini kaybettiği;¹⁷ önceden görme yetisi olduğu ancak erginlik çağlarında¹⁸ ya da yaşlılık çağlarında¹⁹ bu özelliğini kaybettiği aktarılır.²⁰ Bazılarınca; şiirlerdeki renklerle ilgili değerlendirmeleri ve nitelermeleri onun anadan doğma kör olmadığının kanıtlarıdır.²¹

Avfî bu konuda şunları dile getirir: "*Rudekî anadan doğma kördü. görme yetisi yoktu, ancak basiretliydi. Beden gözleri kapalıydı, ancak gönül gözleri alabildiğine keskin ve güçlüydü.*"²²

Onunla çağdaş olan **Dakikî**, **Ebû Zuraa-yi Cürcanî** ve **Nâsır-i Husrev** gibi şairlerin birtakım açıklamalarından, Rudekî'nin anadan doğma kör olduğu sonucuna varılmaktadır. **Ebû Hayyân-i Tevhîdî** ile **Ebû Alî-yi Miskeveyh**'in aralarında geçen bir konuşma ve Avfî'nin rivayeti de bu durumu onaylar. Ancak bizzat şairin dizelerine aktardığı ifadelerinde, onun bir ömür boyu görme yetisinden yoksun olduğunu, hayatının sürekli karanlıklar içerisinde geçtiğini gösteren kanıtlar yoktur. Anadan doğma körlere kapalı olan renkler dünyası onun şiirlerinde bütün boyutlarıyla eksiksiz yer alırken, soğuk yaşlılık günlerini ısıtan gençlik çağlarının aşkları ve gönül maceralarının sıcak duyguları aciz ve görmeyen birinden nasıl beklenebilir? Öte yandan dizelerindeki teşbihler, tasvirler ve diğer değerlendirmeler de onun anadan doğma bir kör olmadığını kanıtlayacak düzeyde güçlü ve eşsizdir.²³

¹⁷ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 15; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 374; Berthels, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, I, 213-214; Zerrînkûb, Abdülhuseyn, "Bunyâd-i Şî'r-i Fârsî", *Defter-i Eyyâm*, Tahran 1358 hş., s. 233.

¹⁸ Rypka, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, I, 273.

¹⁹ Furuzânfer, *Sohen u Sohenverân*, s. 18, 20; Furuzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 94.

²⁰ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 16; Rypka, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, I, 273.

²¹ Ethé, Hermann, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî* (çev. Rızâzâde-yi Şafak), Tahran 2536 şş., s. 25.

²² Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 6.

²³ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 16; Zerrînkûb, Abdülhuseyn, *Bâ Kârân-i Hulle*, Tahran 1372 hş., s. 12.

Rudekî'nin hayatı dört ayrı devrede ele alınabilir:

1. Rudekî'nin çocukluk çağı, Semerkand'ın Rudek kasabasına bağlı Benuc köyünde doğumundan, çoğu Semerkant'ta geçen gençlik dönemine kadar. Çocukluk yıllarında çağın geleneklerine uygun olarak hem *Kur'ân*'ı ezberlemiş ve hem de şiir söylemiştir. Yine aynı yıllarda daha sonraları sarayda işine çok yaramış olan musikiye de ilgi duymuş, bu konuda da önemli birikim edinmiş, yeteneklerini sergilemiştir.

2. Hayatının ikinci dönemi Buhara'ya göç etmesiyle başlar. Söz konusu göçün gerçek gerekçesi bilinmez. Ancak öylesine bir yeteneğin hem ad, san ve şöhret ve hem de iyi bir iş bulmak için o şehre gitmiş olması muhtemeldir. Bazı araştırmacılara göre Rudekî'nin Buhara'ya gidiş amacı, başkentte yoğun faaliyetlerde bulunan edebî, edebî-bilimsel akımların hareketlerine katılmaktı. Övgü şiirlerinin yanında kahramanlık anlatılarına yer vermeyen ulusal destanlar yazması da bu kanıyı onaylamaktadır. O çağlardaki etkin ekol taraftarları şairlerin özellikle de emirlerin yanında bulunarak İran dili ve kültürünü koruma ve geliştirip yaygınlaştırma konusuna olan ilgileri dalga dalga yayılıyordu.²⁴

Bu dönem Samanî emiri **Nasr b. Ahmed** yönetiminin ilk yıllarına (301/913) ya da biraz sonrasına kadar sürer. Ondan önce yönetime gelen **İsmail** ile **Ahmed b. İsmail** dönemlerinde de çoğunluğun görüşüne göre Rudekî yine saray yakınında bulunmakta, saraya çok fazla girememekte, ancak ünlü vezir **Belamî** onu himaye etmektedir.

3. Onun, Nasr b. Ahmed sarayına girişini de yine Belamî sağlamıştır. Nasr b. Ahmed'in sarayına girmesiyle hayatının üçüncü dönemi başlar. Bu dönem şairin çok önemli rüyaları ve hayallerinin gerçekleştiği devredir. Hayatının sonraki dönemlerinde bu devreyi özlemle anar durur.²⁵

4. Hayatının dördüncü ve son dönemi; sarayda gerçekleşen bir ayaklanmayla başlar. Güçlü bir ihtimalle ayaklanmacılar, sarayda hükümdarın ya da başkalarının İsmailî akımına eğilim göstermesine

²⁴ Zerkani, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 359-360.

²⁵ Zerkani, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 360.

karşı olanlardı. Emir Nasr, veziri Belamî ve sarayın birçok önde gelen kişiliği ile ünlü şair Rudekî İsmailiye inancına eğilimli kişilerdi. Ayaklanmanın gerçekleştiği 326/938 yılında Belamî birdenbire görevinden alındı. Emir Nasr, bilinmeyen bir gerekçe ve şekilde bir köşeye çekildi. Rudekî de saraydan kovuldu, ardından da doğduğu köy Benuc'a geri döndü.²⁶ Şiirlerinden de anlaşıldığı gibi uzun bir hayat yaşamış ve çok yaşlılıktan dolayı dişleri dökülmüştür. Gençlik günlerini, o çağlardaki güçlülüğü ve mal varlığını dizelerinde hep özlemle anmaktadır.

Gençlik dönemi Buhara sarayında eğlence, mutluluk, güzeller ile kara gözlülerle aşk ve musiki meclislerinde eğlence ve bolluklar içerisinde geçen şairin yaşlılık çağları, tam tersine sakıntılarla geçmiştir. Bahtının ters dönmesi yüzünden hayatının sonlarında sıkıntılar ve zorluklar bir türlü yakasını bırakmamış, ünlü şekvaiyye kasidesini de o günlerde kaleme almıştır:

مرا بسود و فرو ریخت هر چه دندان بود

نبود دندان، لابل چراغ تابان بود

سپید سیم زده بود و در و مرجان بود

ستاره سحری بود و قطره باران بود

*Eridi ve döküldü bütün dişlerim,
Diş değildi onlar ışıldayan lambaydı
Gümüş beyazıydı, inci ydi, mercandı
Seher yıldızıydı, yağmur damlasıydı.*

Şiirlerinde son günlerinde yaşadığı sıkıntıları ve eski mutlu günlerine özlemini şöyle dillendirir:

بسا که مست در این خانه بودم وشادان

چنان که جاه من افزون بد از امیر و ملوک

²⁶ Browne, *A Literary History of Persia*, I, 456; Browne, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, I, 666; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 329; Zerkanî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 360; Yahakkî, Muhammed Cafer, "Rudekî", *Danişnâme-yi Edeb-i Fârsî*, III, 415-416.

کنون همانم و خانه همان و شهر همان
مرا نگویی کز چه شدهست شادی سوک؟

*Bu sarayda nice günler sarhoş ve mutlu yaşadım,
Öyle ki makamım emirden de krallardan da üstündü
Şimdi de aynıyım, ev de aynı, şehir de aynı,
Bana "Neden mutluluk yasa dönüştü" demezsin? ²⁷*

Yine divanındaki şu dizeler onun hayatının son demlerinde yaşlılığı, gözlerinin görmemesi ve eskiye özlemini dile getirmektedir. Her halükarda son günlerinde mutluluk günlerinin artık geride kalmış olduğu ve bahtının ters çevrildiği açıkça anlaşılmaktadır:

شد آن زمانه که شعرش همه جهان بنوشت
شد آن زمانه که او شاعر خراسان بود
که را بزرگی و نعمت ز این و آن بودی
مرا بزرگی و نعمت ز آل سامان بود
*Şiirini bütün evrenin yazdığı devran geçti,
Onun Horasan şairi olduğu zaman geçti.
Birileri için ululuk ve nimet şundandı, bundandı;
Benim ululuk ve varlığım Samanoğullarındandı. ²⁸*

Şairin ilginç maceralarla dopdolu hayatı Rudek'in uzak bir köyünde başlayıp inişli yokuşlu bir seyir izleyerek aynı köyde sona ermiştir. Dikkat çekici bir gelişme de bu büyük söz ustasının öldüğü yıl (329/940) aynı bölgenin bir diğer köşesinde İran ulusal destanını yazacak olan ulusal şair **Firdevsî**'nin dünyaya gelmiş olmasıdır.

Şiirlerindeki birtakım dizelerinden anlaşıldığı kadarıyla şair orta yaşlarından sonra evlenmiş ve çocuk sahibi olmuştur. Dizelerinde yaşlılık dönemlerinde artık ne hanımının ve ne de çocuklarının bulunmadığından söz eder. Bütün bu kaybettiklerini özlemle anar. ²⁹

²⁷ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 86.

²⁸ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 84.

²⁹ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 83.

Sûzenî-yi Semerkandî ve **Edîb Sâbir** gibi şairlerin bazı şiirlerinden Rudekî'nin "Ayyâr" adında bir sevgilisi olduğu anlaşılmaktadır. Said Nefisî; "Ayyar'ın, Rudekî'nin satın almış olduğu bir gulam olduğunu, onu alırken de borçlandığı ve Belamî'nin onun borcunu ödediğini" belirtir. Rudekî'nin divanında da bu konuya işaretler bulunmaktadır.³⁰

Samanîler döneminde bu hanedanın en büyük emirlerinden biri olan Nasr b. Ahmed'in nedimleri arasında yer alan ve döneminin en ünlü şairi olan Rudekî bazılarınca, musiki biliminde birikimli, aynı zamanda "rud/berbat" adlı enstrümanı en iyi çalan kişilerden biri olmasından "Rudekî" mahlasıyla anılmıştır. Bazı araştırmacılara göre de onun bu mahlasla anılmasının gerekçesi, Buhara'ya bağlı "Rûdek" adlı kasabada doğup büyümüş olmasıdır. Çok üstün bir edebiyat ve musiki zevkine sahip Rudekî, şiiriyle Fars şairlerinin en ön sırasında yer almıştır.³¹ Ancak "rud"u iyi çaldığı için bu mahlasla anıldığı doğru kabul edilemez. Çünkü iyi rud çalmasından dolayı böyle bir mahlas verilse "rudî" diye verilirdi. Kaldı ki; "rudî" de Farsça kurallarına göre doğru değildir. Çaldığı enstrümandan dolayı "Rudekî" değil doğru olarak "rudsâz", "rudzen" ya da "rudnevâz" mahlası verilme-lydi. Şair mahlası "Rudekî"yi günümüze gelmiş şiirlerinde sekiz yerde kullanmaktadır.³²

Rudekî, Emir Nasr'a, saray görevlilerine ve bürokratlara çok yakın oluşu ve onlardan aldığı hediyelerle önemli ölçüde servet biriktirmişti. Nasr b. Ahmed ile Herat'tan Buhara'ya giderken mal varlığını dört yüz deve taşımaktaydı. Bazı şairlerin aktardıkları bilgiler de bu durumu onaylamakta, ayrıca kendisi de aldığı hediyelerin miktarlarını dizelerinde yer yer aktarmaktadır.³³ Avfî'nin kayıtlarına göre iki yüz kölesi³⁴ ve dört yüz deve onun mal varlığını taşırdı. Ondan sonra

³⁰ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 18, 66-67; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 427.

³¹ Devletşâh, *Tezkire*, s. 41; Âzer, Lutf Ali Beg, *Âteşkede* (yay. Hasan Sadât-i Nasrî), Tahran 1336-1340 hş., s. 310.

³² Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 310-311.

³³ Muderris, *Reyhânetu'l-edeb*, II, 339; Razî, *Heft İklîm*, III, 1512; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 374; Furuzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i İrân*, s. 96.

³⁴ Devletşâh, *Tezkire*, s. 42.

hiçbir şaire böyle bir servet nasip olmamış, hiçbir şairin bahtı böyle-sine açık olmamıştır.³⁵ Elbette hayatının tamamında bu serveti ve mal varlığını koruyamadı. Yaşlılık dönemlerinde ailesinin geçimini sağ-lamada bile sıkıntı çekecek kadar çok yoksullaştı.³⁶ Elbette mal varlığı konusundaki bu rivayetlerin önemli bir kısmı çok abartılıdır. Ancak önemli miktarda servet sahibi olduğu kaynaklar ve çağdaşlarının da onaylamalarıyla gerçektir.³⁷

Tahirîler ve saffarîler dönemlerinde Hanzala-yi Badğisî, Firûz-i Meşrikî ve Ebû Suleyk-i Gurganî gibi şairler Fars şiirinin ilk dönemle-rinin önemli şairleri olarak bilinirlerken Samanoğulları döneminde söz sancağı daha yücelere erişti. Bu dönemin en büyük öncü şairi Rudekî'ydî. Rudekî Fars şairlerinden divanı olan ilk kişidir.³⁸

Rudekî'nin ölüm tarihi olarak Hidâyet'in 304/917³⁹ yılını vermesi yanlış olmalıdır. Çünkü şair 325/937 yılında ölen Şehîd-i Belhî'nin ardından mersiye yazmıştır. Semanî, Rudekî'nin dünyaya gelmiş olduğu Benuc'ta 329/941 yılında öldüğünü aktarır.⁴⁰

2. Edebi kişiliği

Rudekî, İslâm sonrası yeni Fars edebiyatının gerçekte en büyük şa-iri olarak kabul edilir. *Büyük Taberî Tarihi'*ni Farsça'ya çeviren ve Fars çevirmenlerin babası olarak bilinen ünlü Samanî veziri **Belamî**; "Arap ve Acem şairleri içerisinde onun bir benzerinin olmadığını" açık açık söyler.⁴¹ Çağdaşları arasında da kendisine yaraşır ve hak etmiş olduğu bir üne sahip, Kisaî'nin kendisini "şairlerin hocası" ola-rak tanıttığı Rudekî, yine bir ünlü şair Marufî-yi Belhî tarafından

³⁵ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 7; Zerrînkûb, "Bunyâd-i Şî'r-i Fârsî", *Defter-i Eyyâm*, s. 233.

³⁶ Browne, *A literary History of Persia*, I, 456; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 374.

³⁷ Zerrînkûb, *Bâ Kârôân-i Hulle*, s. 17.

³⁸ Razî, *Heft İklim*, III, 1512.

³⁹ Hidâyet, *Mecmau'l-fusahâ*, I, 237.

⁴⁰ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 374.

⁴¹ Browne, *A literary History of Persia*, I, 456-457; Browne, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, I, 664-665.

“sultân-i şairân: şairlerin sultanı” nitelemesiyle anılır.⁴² Deri şiirinin gerçekte adıyla başladığı bir şairdir Rudekî. Alabildiğine büyük, sözün bütün alanlarına egemen, söz ustası, yeni yeni kavram ve mazmun yaratan, adı Fars şiiri defterinin en başında yer alan hem doğuda ve hem de batıda ün kazanmış bir şairdir.

Samanî dönemi Fars edebiyatının, özellikle de övgü şiirinde tartışmasız önderi Rudekî’dir. Eserlerinin çoğu, zamanın acımasızlığına uğramış, günümüze kadar erişememiş olsa da, İran halkının zihinlerinde her zaman varlığı ve etkisi derinden hissedilerek süregelmiştir. Rudekî konusunda en kapsamlı ve en derin araştırmayı yapan, aynı zamanda şairin divanını da yayınlayan **Said Nefisî**’nin hazırladığı, Rudekî’nin şiir harmanından nasibini almış şair ve sözlük yazarlarına yer veren bir listede çok çeşitli şiir türleri ve konularında eser vermiş şairler yer almaktadır: Fars şiir tarihinde en büyük övgü şairleri **Feruhî** ve **Unsurî**; kahramanlık anlatılarının öncüsü **Firdevsî**; zühd şiirlerinin ustası **Kisâî**; daha çok kültürel içerikli şiirler yazan **Mesud-i Sad-i Selmân**; bilgi ve akli öne çıkaran şair **Şehîd-i Belhî**; sufi şairlerin öncüleri olarak kabul edilen **Ebû Saîd Ebu’l-hayr**, **Mevlana Celaluddîn**, **Aynu’l-kuzât-i Hemedanî** ve **Hafız**, Selçuklu meliküşşuarası **Emîr Muizzî**, tefahür ve tekebbür şairi **Hakanî** gibi ünlüler Rudekî’nin öğrencisi olduklarını söylemişler, öte yandan **Nâsır-i Hüsrev** de onun değerinin çok yüksek olduğunu belirtmiştir. Özetle IV./X. ve V./XI. yüzyıl şairleri arasında çevrelerinde böylesine çok sayıda ünlünün kümелendiği ve kendilerinden önemli ölçüde etkilendiği iki isimden söz edilebilir. Bunlar da tartışmasız Rudekî ve Firdevsî’dir.⁴³

Farsça şiir söyleyen şairlerin şiirlerine yer veren en eski tezkire *Lubâbu’l-elbâb*’ın yazarı Muhammed-i Avfî şunları söyler: “*Rudekî, göklerin gönderdiği ender karakterlerden, evrenin en ilginç kişiliklerinden biri; gözleri anadan doğma görmeyen, ancak gönlü gün gibi aydınlık, gözsüz ancak basiretli...*”⁴⁴

⁴² Browne, *A literary History of Persia*, I, 456-457; Browne, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, I, 664-665.

⁴³ Zerkanî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 359.

⁴⁴ Avfî, *Lubâbu’l-elbâb*, II, 6.

Rudekî, bütün araştırmacıların ortak değerlendirmesiyle Buhara sarayının en büyük şairiydi. Hem o çağlarda ve hem de izleyen dönemlerde hükümdar saraylarının; bilim, edebiyat ve sanatın desteklendiği ve geliştirildiği merkezler olduğu bilinmektedir. Yine o dönemler şairler, yazarlar, kâtipler, musikişinaslar, sanat ve kültür erbabı, zevk ve yetenek sahibi kişilikleri himaye edenler; hükümdarlar ve hükümdar saraylarına bağlı bulunan bürokratlarıdır. Nerede bir edebiyatçı, bir filozof ya da bilim adamı; sanatını, yeteneklerini, bilgi ve birikimini sergilemek isteyen, bilim ve sanat dostu kitlelere erişmeği düşünen biri varsa, Buhara sarayının yolunu tutuyordu. O günlerde **Nasr b. Ahmed**'in sarayı, şiir ve edebiyatın gerçek bir pazarıydı. Genç hükümdar şiir ve edebiyata, musikiye; savaşmaya ve hükümdarlığa olan sevdası kadar ilgi duymaktaydı. Otuz yıllık saltanat devresi, Samanîlerin en parlak dönemi olarak kabul edilir. Özellikle tarih kitaplarında onun adaleti, bilim ve edebiyat dostluğu konusunda aktarılanlar da bütün bunları onaylamaktadır. İşte bu emire bağlı olmasıyla onun sarayında son derece nüfuzlu bir şair olan Rudekî, öte yandan böylesine etkisi, sultana ve bürokratlarına yakınlığı, onun efsanelere konu olacak düzeyde servet biriktirmesine de neden olmuş,⁴⁵ daha bir şair olarak ortaya çıktığı ilk günlerden itibaren kendisine yaraşır bir şöhret elde etmeğe başlamış, bu şöhretinin ilk dönemlerinden itibaren de akıllılığı ve yeteneklerini de kullanarak **Nasr b. Ahmed** (301-331/914-943) sarayının gözde şairi olmayı başarmıştı.⁴⁶

Aynı çağın bir diğer bilge şairi **Şehîd-i Belhî** Rudekî'nin şiirinin, önem ve değer açısından *Kur'ân*'dan sonra ikinci sırada yer aldığını söyleyerek⁴⁷ onu överken şöyle der:

به سخن ماند شعر شعرا

رود کی را سخن تلو نبی ست

Şairlerin şiirleri sadece bir söz;

*Rudekî'nin sözü peygamber sözü gibi.*⁴⁸

⁴⁵ Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 25; Zerrînkûb, *Bâ Kârôân-i Hulle*, s. 12-13.

⁴⁶ Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 25.

⁴⁷ Furuzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 99.

Dakikî onun övgüsünde:

کرا رود کی گفته باشد مدیح

امام فنون و سخنور بود

Rudekî kimi övmüş olursa,

O bilginin ve şairliğin öncüsü olur. ⁴⁹

Unsurî gazel türünde makamına erişme imkânının olmadığını belirterek onu şu dizeleriyle över⁵⁰:

غزل رود کی وار نیکو بود

غزل های من رود کی وار نیست

Gazel Rudekî gibi söylenince güzel olur;

Benim gazellerim Rudekî'ninki gibi değil ki?!⁵¹

Kaynaklardaki kayıtlar ışığında birtakım değerlendirmelerde bulunan tezkire yazarları ve edebiyat tarihçileri **Behrâm Gur'** dan sonra Farsça şiir söylenmediğini, söylenmiş ise de Arap yönetimler ve Arap dilinin egemenliği yüzünden kayda geçirilememiş olduğunu belirtirler. Her halükarda Fars şiir hazinesini üstün yetenekli dil anahtarıyla açan Rudekî zamanına kadar ergin, olgun söz söyleyen, yetmişmiş divan sahibi bir şair yoktu denilebilir.⁵² Rudekî'den önce de; III./IX. yüzyılın ilk dönemlerinden itibaren Farsça söyleyen şairler var olmuştur. Rudekî'nin şairliğinin parladığı dönemleri de III./IX. yüzyılın ortaları olarak kabul edersek, ondan elli yıl öncelerde de Farsça şiir söylenmekteydi. Ondan önceki bazı şairlerin Farsça şiirleri de günümüze kadar gelmiştir. Bu konuda en doğru söz Rudekî'nin İslâm sonrası Yeni Farsça ile en güzel ve en üst düzeyde şiir söyleyen ilk şair olduğudur.

Rudekî öylesine içli ve derin anlamlı dizeler söylüyordu ki, her geçen gün kendisine ilgi duyanların sayısı artıyordu. Sadece ünlü bir

⁴⁸ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 6.

⁴⁹ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 6.

⁵⁰ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 6; Browne, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, I, 665.

⁵¹ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 6.

⁵² Âzer, *Âteşkede*, s. 310; Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 21-22.

şair değildi, aynı zamanda çok güzel de bir sesi vardı Rudekî'nin. Çeng ve rud gibi enstrümanları en iyi çalan oydu. Ünlü bir sanatkâr olan **Bahtiyar Ebu'l-Abek'**ten berbat dersleri aldı. Çok güzel berbat çalışıyla bir musikişinas olarak da ünü çevreye yayıldı. Sanatı, şiiri ve kişiliğine vurulan Horasan emiri **Nasr b. Ahmed** onu yanına aldı, verdiği hediyelerle zenginleştirdi ve Rudekî onun sarayında her geçen gün yükseldi.⁵³ O da bütün sanatkârlığı ve yeteneklerini bu emirin hizmetine sundu. Çeng çalıyor, şiir okuyor ve emirin eğlence meclislerini zevke boğuyordu. Maveraünnehr'in en üst düzey devlet adamları, bürokratları, bilim ve edebiyat çevreleriyle sanatkârlarının katıldığı bu toplantılarda onun şiiri de musikisi de eşsiz kabul görüyor ve son derece beğeniliyordu. Bu yüzden olsa gerek vezir Belamî, onu Arap ve Acem şairleri içinde benzersiz olarak niteliyordu.⁵⁴

Onun böylesine kabul görmesi elbette boşuna değildi. Gerçekten Rudekî şairlikte benzersiz bir güç ve yetenekle donanmıştı: özellikle tasvirleri en yüksek perdelerdendi. Teşbihleri ve tasvirleri son derece ince ve özenle seçilmiş, dikkatle örülmüştü: hiçbir şair onun gibi olağanüstü bir şekilde "şarab"ı, "erimiş akik'e; "dişleri", "sabah yıldızı"na ve "billur yağmur tanelerine" benzetmemişti.⁵⁵

Adı İranlı şairler arasında ilk sırada yer alan Rudekî, *Tezkire-yi Devletşâh'* ta ilk şairler tabakasında yer alırken; *Târîh-i Güzîde'* de Mustavfî onunla ilgili şu ifadelere yer verir: "*Rudekî, Fars şairlerinin ilkidir. Ondan önce Acemler, Arapça şiir söylerlerdi.*"

Rudekî'nin edebi kişiliği her tarafa ışık saçan bir prizma bir aydınlık kaynağı gibi çok parlaktır. Destansı şiir türünün aydınlık saçan en

⁵³ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 6; Devletşâh, *Tezkire*, s. ; Muderris, *Reyhânetu'l-edeb*, II, 338; Browne, *A literary History of Persia*, I, 456; Browne, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, I, 665-666; Numanî, Şiblî, *Şi'ru'l-'Acem/Târîh-i Şi'r ve Edebiyyât-i Îrân*, Tahran 1335 hş., I, 26; Furuzânfer, *Sohen u Sohenverân*, s. 18; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 372-373; Mutemen, *Zeynulâbidîn, Tahavvul-i Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1371 hş., s. 203; Zerrînkûb, *Bâ Kârvoân-i Hulle*, s. 13; Sabûr, *Daryûş, Âfâk-i Ğezel-i Fârsî*, s. 111.

⁵⁴ Zerrînkûb, *Bâ Kârvoân-i Hulle*, s. 13.

⁵⁵ Rûdekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 15; Zerrînkûb, *Bâ Kârvoân-i Hulle*, s. 14.

büyük ışık dalgası odur. *Kelîle ve Dimne'*sinden günümüze sadece 115 dizesi gelebilmiştir. *Sindbâdnâme* ve diğer altı mesnevisinden elimizde sadece bazı dağınık dizeler bulunmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen hem tarihsel gelişmeler ve kayıtlar, hem de günümüze kadar gelmeği başarmış şairleri onun şairlik sanatında ve özellikle de destan türünde en büyük olduğunu, bu dalda önemli eserler vermiş **Fahruddîn Esad-i Gurganî** ve **Nizamî-yi Gencevî** gibi söz ustalarının önderi olduğunu göstermektedir. Bilgiyi yücelten şu dizeleri:

تا جهان بود از سر آدم فراز
کس نبود از راز دانش بی نیاز
مردمان بخرد اندر هر زمان
راز دانش را به هر گونه زبان
گرد کردند و گرامی داشتند
تا به سنگ اندر همی بنگاشتند
دانش اندر دل چراغ روشن است
وز همه بد بر تن تو جوشن است

*Gökler insanoğlunun başı üzerinde yükseleliden beri,
Hiç kimse bilginin gizemine kayıtsız değildi.
Akıllı kişiler her zaman
Bilginin gizemini her dilde,
Derlediler ve bilgiye değer verdiler.
Bilgiyi taşlara bile işlediler.
Bilgi yürekte aydınlık saçan bir kandil,
Her şeyden öte teninde bir kalkan senin.* ⁵⁶

Emir Nasr'ın buyruğu ve Belamî'nin de destekleriyle Rudekî her geçen gün yeteneklerini geliştirdi ve şiirde ustalaştı. Bu şiirsel deneyimleriyle antik İran kültürel değerlerini kendi çağına ve daha sonra-

⁵⁶ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 156; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 567.

ki kuşaklara aktarmada en önde yer aldı. Övgü şiirleri söylemesi, aşk şiirlerini çok önemsemesi, hikmet dolu dizeler kaleme alması, mersiye ve hiciv konularında da üstün yeteneklerini sergilemesi onun şiirde ne denli derin bir birikim ve bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

Rudekî'nin mersiye şiirlerinden günümüze gelenler çok azdır. Ancak eldeki veriler onun IV./X. ve V./XI. yüzyıllarda mersiye dalında örnek olabilecek şiirler yazdığını göstermektedir. Söz konusu mersiyelerinin özellikleri arasında en önemlisi bu tür şiirlerinde şairin muhatabıyla ilgisinin "meddah-memduh", "âşık-maşuk" düzeyinden ötelere geçmiş olmasıdır. Bir diğer önemli özelliği de sade lirik tarzda hem gazelde ve hem de övgü içerikli kasidelerinde kullandığı dilin çok akıcı ve etkileyici oluşudur. Bu inceliği kendisinden sonra onu örnek alan büyük şairler tarafından da izlenmiş, onların da başarılı olmalarını sağlamıştır. Rudekî'nin bir diğer önemli özelliği de; övgü şiirlerindeki iğrakları inandırıcı bir şekilde işlemesidir:

ورش بدیدی سفندیار گه رزم
پیش سنانش جهان دویدی و لرزان
باز بدان گه که می به دست بگیرد
ابر بهاری چنو نبارد باران
با دو کف او ز بس عطا که ببخشد
خوار نماید حدیث و قصهٔ توفان

*İsfendiyar görseydi onu savaş günü:
Okunun önünden kaçardı sıçrayarak titreyerek
Yine öyle de eline şarabı aldığında;
Bahar bulutu bile öylesine yağmur yağdıramaz
İki elini açarak öylesine bol bol dağıtır ki:
Tufan sözü ve hikâyesinin sözü bile edilemezdi.⁵⁷*

Bu büyük söz ustasının en önemli özelliklerinden biri de lafzi sanatları kullanmadaki duyarlılığıdır: bu konuda da sanatı öncelemiş,

⁵⁷ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 102.

ağır tuntuaklı sanatların duyguları ve düşüncelerini doğrudan yanı-
sıtmada, anlamı ve mesajı tam açık olarak muhataba iletmede engel
çıkarmak bir şekilde şiirine egemen olmasına asla izin vermemiştir:

حجت یکتا خدای و سایه اوی است
طاعت او کرده واجب آیت فرقان
خلق ز خاک و ز آب و آتش و بادند
وین ملک از آفتاب گوهر ساسان
گر تو فصیحی همه مناقب او گوی
ور تو دبیری همه مدایح او خوان
ور تو حکیمی و راه حکمت جویی
سیرت او گیر و خوب مذهب او دان

Tek Tanrı'nın kanıtı onun gölgesi;

Ona boyun eğmeği buyuran Kur'ân ayeti.

*Yaratıklar; topraktan, sudan, ateşten ve yelden,
Bu hükümdar, Sasân mücevheri/soyu güneşinden.*

Sen bir fasih şair isen, onun menkıbelerini söyle,

Sen bir yazar isen onun övgülerini söyle.

Sen bir bilge isen, hikmet yolunu arıyorsan,

*Onun huyunu edin ve onun dinini iyi öğren.*⁵⁸

Bazı edebiyat araştırmacıları Rudekî'nin övgü içerikli şiirlerinde kendisini açıkça gösteren kültürel arka planı ve birikiminin birincisi ağırlıklı olmak üzere İranlılık ve İslâmî renkler taşıdığı,⁵⁹ tasvirlerinde Zerdüştilik inancı renklerinin çok belirgin olarak gözleendiği, daha

⁵⁸ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 101. Rudekî'nin günümüze kadar gelmiş en uzun kasidesi ve en ünlü şiiri 311/923 yılında tahta çıkan yerel kumandan Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Halef'in övgüsünü konu almaktadır. Ebû Cafer Ahmed tarafından Sistan'da Saffarîler'in Halefîler olarak adlandırılan ikinci kolu kurulmuştur. 352/963 yılında öldürülmüştür.

⁵⁹ Zerkanî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 363.

açık bir ifadeyle Rudekî'nin şiirlerindeki Zerdüşti renklerin, İranlılık görünümünün İslâm ve Araplara ait öğelerden çok çok fazla olduğu kanısındadırlar. ⁶¹

ورش به صد اندرون نشسته بینی
 جزم بگویی که: زنده گشت سلیمان
 سام سواری که تا ستاره بتابد
 اسب نبیند چنو سوار به میدان
 ور به نبرد آیدش ستاره‌ی بهرام
 توشه‌ی شمشیر او شود به گروگان

*Onu yüz sarayda oturmuş görsen
 Kesinlikle "Süleyman dirilmiş" dersin.
 Yıldız doğuncaya dek atın kendisi gibi
 bir süvari göremeyeceği Sam-i Sevar görürsün.
 Merih yıldızı savaş meydanına gelse,
 Onun kılıcına azık, ona rehin olur. ⁶²*

Rudekî'nin şarap konulu şiirlerinde estetik boyutlarının yanı sıra İranlılık-Arya belirgin renkleri de açıkça görülür: bu şiirlerinde düzenli ve sık sık İran ulusal kahramanlarından ve ünlü kişiliklerinden örneğin: Rüstem, Zal, İsfendiyar, Sam, Cem, Keykavus ve Kisra gibi isimler, unvanlar yer alır. Pehlevî Dili'ni ileri düzeyde bilmesi, eski İran'a ait Pehlevice metinleri ve özellikle "enderznâme" adıyla bilinen öğüt içerikli metinleri okuması, şiirlerinde bu değerlere yoğun olarak yer vermesi, İslâm öncesi dönemler İran'ına ait öğeleri "Deri Şiiri"ne sokması da onun eski İran'a ne denli özlem duyduğunu göstermektedir. ⁶³

Bu aşırı İranlılık eğiliminin yanı sıra onun Arap edebiyatı ve İslâm kültürüne ilgisi de şiirine apayrı bir renk vermiştir. Arap şairlerini ve

⁶¹ Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî, *Suver-i Hıyâl Der Şi'r-i Fârsî*, s. 415.

⁶² Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 100-102.

⁶³ Zerkanî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 363.

şairlerini de iyi bilen Rudekî, kendisinin Derî Şiiri'ndeki makamıyla **Hassan, Cerîr** ve **Ebu Temmam**'ın Arap şiirindeki yerinin aynı olduğunu ifade eder.⁶⁴ Rudekî ile o çağlardaki diğer İranlı şairlerin Arapçaya yoğun ilgi duymalarının temel gerekçesi İslâm sonrası ilk üç yüzyılda İranlıların samimiyetle İran ile İslâm kültürlerini yaklaştırma ve belli düzeylerde örtüştürme çabalarıdır. Bu önemli faaliyetlerin yaygınlık ve etkinlik düzeyi ise Samanî dönemi edebî akımları içerisinde gelenekselleşecek kadar ileri boyutlardadır. **Cemil** ve **Busayna** gibi Arap aşk hikayeleri tiplerinin Derî Şiiri'ne sokulmasından tutun "**İmran oğlu Musa**", "**Yusuf'un gömleği**", "**Süleyman mülkü**", "**İsa Mesîh**", "**Tufan kıssası**", "**kadir gecesi**" gibi *Kur'ân* kıssalarından şiir ve diğer edebî ürünlerde yararlanma ve yoğun alıntılar yapma; öte yandan Ebû Hanife, Cerîr b. Atiyye, Hassan b. Sabit, Sahbân ve Sülmâ gibi Arap şair, yazar, bilgin kişiliklerinin adlarının Derî Farsçasıyla kaleme alınan metinlerde yer alması, bütün bunlar Rudekî'nin işte bu kültürel-edebî yaklaştırma ve örtüştürmeyi sağlamak için ne denli çabaladığını göstermektedir.⁶⁵

Rudekî'nin şiirlerinde betimleme sistemi birkaç temel üzerine yükselir: Betimlemeler genellikle teşbih temeline dayanır. İmaj türleri sade, doğrudan doğadan aktarılır. Göz ucuyla Arap şairlerini de bir yandan izlemektedir. Betimlemelerde duygusallık da etkin ve önemlidir. Çünkü şairin kullandığı sözcükler daha çok duygusal-betimleme anlam yükleri ağır basan sözcüklerdir. Rudekî olağanüstü yetenekleri ve gücüyle son derece güzel teşbihlerle de şiirlerini süslemiştir.⁶⁶

İran şairlerinin ve özellikle de IV./X.-VI./XI. yüzyıllarda yaşamış, Türkistan ve Horasan şairleri olarak bilinen İranlı şairlerin şiirlerinde öne çıkan güçlü özelliklerinden biri de doğa tasvirleridir. Rudekî'nin haleflerinden Unsurî, Ferruhî, Mesud-i Sad-i Selmân, Menuçehrî, Enverî, Ebu'l-Ferec-i Runî gibi şairlerin "**Bahariyye**" ve "**Hazaniyye**" türü şiirleri dünya çapında ünlüdür. Rudekî'nin dizelerindeki betim-

⁶⁴ Zerrînkûb, *Târîh-i Îrân Ba'd ez İslâm*, s. 6.

⁶⁵ Berthels, E. E., *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî* (çev. Sirûs-i İzedî), Tahran 1373-1374 hş., I, 216; Zerkanî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 364.

⁶⁶ Zerkanî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 364.

lemeler de onun bu dalda tartışmasız en büyük usta olduğunu göstermektedir. Onun doğa tasviri temalı dizeleri hüznü gönülleri sevince boğan birer nağme, genç yaşlı demeden herkesin gönlünün derinliklerine yerleşen, taht kurup neşe saçan birer şarkı gibidir:

آمد بهار خرم با رنگ و بوی طیب
 با صد هزار نزهت و آرایش عجیب
 شاید که مرد پیر بدین گه شود جوان
 گیتی بدیل یافت شباب از پی مشیب
 آن ابر بین که گرید چون مرد سوکوار
 و آن رعد بین که نالد چون عاشق کثیب
 کنجی که برف پیش همی داشت گل گرفت
 هر جو یکی که خشک همی بود شد رطیب
 لاله میان کشت بخندد همی ز دور
 چون پنجه عروس به حنا شده خضیب
 بلبل همی بخواند در شاخسار بید
 سار از درخت سرو مرو را شده مجیب
 اکنون خورید باده و اکنون زبید شاد
 کاکنون برد نصیب حبیب از بر حبیب

*Erişti kutlu bahar güzel renkleriyle, güzel kokularıyla,
 Yüz bin neşeyle, yüz bin alımlı bezekle
 Ola ki; yaşlı adam bu zamanda gençleşsin
 Dünya yaşlılık çağından sonra gençliğe dönüversin
 Baksana o ağıt yakan adam gibi ağlayan buluta,
 Baksana o üzgün aşık gibi inleyen gök gürültüsüne.
 Önceleri kar olan yerde şimdi çiçekler açtı,
 Kuru bütün tohumlar yeşerdi.*

*Gülümser durur lale ekinin ortasında uzaktan,
Gelinin kınalı kıpkızıl parmağı gibi.
Bülbül şakıyıp durur söğüt dalından,
Sığırcık cevap verir ona servi ağacından.
Şimdi için şarabı ve şimdi mutlu yaşayın,
Şimdi sevgili alıyor nasibini sevgilinin kucağından.*⁶⁷

Rudekî'nin kaside türünde yarattığı tarz henüz devam etmekte ve özgünlüğünü korumaktadır: kasideleri “teşbîb”, “bahâriyye” gibi bir girişle başlar daha sonra bir girizgah ile övgüye geçer, son olarak da duaya yer verir.

Rudekî'nin tanrı vergisi özelliklerinden biri de “thought reading: düşünce okuma” dir. Bazılarının kabul ettiği gibi gözleri görmemesine rağmen çevresindeki gönüllerin çırpıntılarını, nağmelerini, dertlerini ve şikayetlerini derinlemesine algılayarak gönüllerin iç dünyalarını nağmelerle özdeşleştirerek dizelerine aktarmaktadır. İnancı kıt biri gerçek aşk konusunda Rudekî'den bir kanıt istediğinde o kendisine şöyle bir cevap vermiştir:

گر بر سر نفس خود امیری، مردی
بر کور و کر ار نکته نگیری، مردی
مردی نبود فتاده را پای زدن
گر دست فتاده‌ای بگیری، مردی
Öz nefesine geçiriyorsan sözünü adamsın,
Körü sağırı aşılamıyorsan adamsın
Düşmüşü tekmelemek değil adamlık,
Tutup kaldırırsan bir düşmüşü adamsın!⁶⁸

3. İnançları ve düşünceleri

Rudekî şiirlerinde bilgece düşüncelerini ve öğütleri de yoğun olarak işlemiştir. Günümüze kadar gelmiş şiirlerinden onun bu konuda

⁶⁷ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 68, 69.

⁶⁸ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 124.

ne denli yetenekli olduğu anlaşılmaktadır. Fars şairleri arasında öne çıktığı önemli konulardan biri de budur. V./XI. yüzyılın bilge şairi **Nasır-i Hüsrev** bir kasidesinde onunla ilgili kaleme aldığı dizelerinde onun bir “hüccet” olduğunu ve sözlerinin öğütlerle dolu olduğunu belirtir.⁶⁹

Rudekî'nin, İsmailî akımına eğilimli olduğu da bazı kaynaklarda aktarılır. Bu konu Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'deki kayıtları ile de örtüşmektedir. Ona göre Rudekî'nin velinimetini Nasr b. Ahmed de İsmailîlere yakın ilgi duymaktadır.⁷⁰

1. 4. Şiiri

Rudekî, Fars şiirinin en büyük söz ustaları arasında yer alan **Şehîd-i Belhî, Kisaî, Dakikî, Nizamî, Unsurî, Ferruhî, Muizzî, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, Suzenî...** gibi bizzat İranlı büyük şairlerin ifadeleriyle İran'ın en büyük şairlerinden biridir. Rudekî, Farsça ilk şiir söyleyen şair değildir. Ancak o olgun şiirler söyleyen ilk şair, Fars şiirini olgunluğa erdiren ilk yetenektir. Kendisinden sonra gelen büyük şairler onun Fars şiirini olgunlaştırdığı ve pışkinliğe erdirdiğini söylerler. Rudekî'nin şiirlerinin çok olduğu bilinmektedir. Bazı kaynaklarda son derece yüksek rakamlar verilse de şiirlerinin En az 130.000 beyit olduğu kabul edilir. Bazı kaynaklarda 1.300.000 beyit şiiri olduğu da aktarılır.⁷¹ Avfî, Rudekî'nin şiirinin yüz defter olduğunu söyler.⁷²

Ancak bu büyük şairin on binlerce dize şiirinden günümüze gelebilen; birtakım kitaplarda aktarılan sadece birkaç kıtası ve birkaç ka-

⁶⁹ Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 410; Browne, *A literary History of Persia*, I, 456-457; Browne, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, I, 664-665.

⁷⁰ Browne, *A literary History of Persia*, I, 456-457; Browne, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, I, 664-665.

⁷¹ Razî, *Heft İklîm*, III, 1515; Browne, *A literary History of Persia*, I, 457; Nefisî, *Nazm u Nesr Der Îrân ve Der Zebân-i Fârsî*, I, 21; Ayrıntılı bilgi için bkz. Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 438-442; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 376-379; Furuzânfer, *Sohen u Sohenverân*, s. 18-19; Furuzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 99; Zerrinkûb, “Mebânî-yi Şi'r-i Fârsî”, s. 98.

⁷² Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 7.

sidesidir. Bazı dizeleri de birtakım şiir derlemeleri ve sözlüklerde örnek olarak aktarılmaktadır. Rudekî'nin bazı şiirleri bir diğer ünlü şair **Katrân-i Tebrizî**'nin divanında yer almaktadır. Zebîhullâh-i Safâ'nin tesbitiyle bu karışıklık, büyük bir ihtimalle ikisinin de Memduhlarından birinin adının "Nasr" olmasından kaynaklanmaktadır.⁷³

Günümüze kadar gelmiş olan tek beyitleri, kıtaları, kasideleri ve sayılı gazellerinden anlaşıldığı kadarıyla Rudekî, bütün şiir teknikleri ve edebî sanatları konusunda yetenekli, derin bilgili olduğu, teşbihleri, tasvirleri ve anlamsal derinliği açısından eşsiz bir şairdir. Dizelerinde özgün bir güçlülük, anlamsal ve şekilsel uyum kendisini açıkça gösterir. Sözlerinin etkisi de önemli ölçüde bu özgünlüklerinden kaynaklanır. Şiirlerinin çoğunda neşe, sevinç, mutluluk ve üzüntülere sebep olabilecek hiçbir şeyi önemsememesi dikkat çeker.⁷⁴

Rudekî'den kalan şiirler üç farklı kategoride değerlendirilebilir: "Saray şiirleri", "aşk şiirleri" ve "özlem şiirleri". Saray şairi olduğu için bir hayli yüklü servet biriktiren Rudekî, asıl ününü elbette övgü şiirleri medhiyelerinden kazanmamıştı. Şiirlerinde tasvirleri son derece alımlı, görkemli ve anlamlıdır. Baharı betimlediğinde; doğa herkese gülümsemekte, lale parıldayıp etrafa ışıklar saçmakta, misk gibi koku saçmakta, ağaçların dalları meltem esintisiyle sallanmaktadır. Hazanı betimlerken: hazan rüzgarı bir kimyager olmasaydı nasıl bir bahçeyi altın sarısı renge dönüştürürdü? Harezmi rüzgarı altın sarısı yaprakları etrafa dağıtırken emirin kendisini ziyaret edenlerin eteklerine sarı sarı altınlar dökmesini andırır.⁷⁵

Rudekî, bir saray şairi olmasının ötesinde alabildiğine güçlü ve etkili bir şairdi. Rudekî'nin şiirlerini kendisinden sonra tazmin eden şairler dışında aktaran en eski kaynaklar arasında; *Lubâbu'l-elbâb*, *Luğat-i Furs*; *Târîh-i Beyhakî*, *Çahâr Makâle*, *el-Mucem*, *Târîh-i Sistân*, *Heft İklîm*, *Baharistân* gibi tarih, tezkire ve edebiyat kitapları yer alır.

Samanî döneminin en büyük şairi Rudekî'nin şiir tarzı sadelik ve akıcılığının yanı sıra özenle seçilmiş, eşsiz anlam yüklü sözcüklerin ustaca dizilişi sonucu oluşturduğu dizeleriyle güçlü temeller üzerine

⁷³ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 378.

⁷⁴ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 378.

⁷⁵ Zerrînkûb, "Bunyâd-i Şî'r-i Fârsî", *Defter-i Eyyâm*, s. 234.

yükselmekteydi. Rudekî'nin günümüze kadar gelen şiirlerinde öne çıkan en önemli ve en yoğun tema övgüdür. Örneğin ünlü “**mâder-i mey râ bâyed bekerd kurbân**” matlalı kasidesinde övgü, öven şair, övülen kişi ve övgü şiirinin özellikleriyle ilgili birkaç önemli nokta öne çıkar. Bunlar arasında şairin ruhsal sadakati ve kullandığı dil ile gerçekçi bir övgü dikkat çeker. Ona göre övgünün çıkış ve hareket noktası yalan ve aslı esası olmayan özellikler ise o övgü hiçbir işe yaramaz ve etkisi de olamaz. Buna karşın şairin gerçeklerden hareketle inanarak yaptığı övgü ve beğeniler, bütün içtenliği, sanatsal ve edebî yetenekleri ve samimiyetiyle de desteklendiğinde hem şairliğini ortaya koyar ve hem de övülen kişi en üst düzeyden karşılığını verir. Böylesine bir memduh, Rudekî'nin bakış açısıyla bizzat kendisi de üst düzeyde anlayış ve kavrayış sahibi, sözden sohbetten anlayan biri olmalı. Gerçekte doğrulardan hareketle sanatkarlık ilkeleriyle ve içtenlikle inanılarak yapılan övgüler bu övgülere liyakatli biri için yapıldığında hem şairin sanatkarlığını daha da yücelere erdirtir, kanatlandırır ve hem de memduhun zihninde ve gönlünde daha fazla ödül verme ve adını kalıcı olarak yaşatma arzusunu artırır.⁷⁶ Emir Nasr'ın övgü şiirlerinde genelde derin ve akıldışı ifadelerle asla yer vermeyen, tasvir ve teşbihleriyle Rudekî, sanat ve tekellüfü öne çıkarma amacıyla şiir yazmamıştır. Ancak bütün bunlarla birlikte şiiri derin anlamlar ve ilk defa kendisinin kullandığı mazmunlar ile kavramlarla doludur.⁷⁷

Şu dizelerde bu özellikler açıkça görülür:

رود کیا، برنورد مدح همه خلق
 مدحت او گوی و مهر دولت بستان
 جز به سزاوار میر گفت ندانم
 و ر چه جریرم به شعر و طایی و حسان
 مدح امیری که مدح زوست جهان را

⁷⁶ Mohabbetî, Mehdî, *Ez Manâ Tâ Sûret*, Tahran 1388, I, 476-477.

⁷⁷ Zerrînkûb, Abdülhuseyn, *Ez Guzeşte-yi Edebî-yi Îrân*, Tahran 1375 hş., s. 223.

زینت هم زوی و فر و نزهت و سامان
مدح همه خلق را کرانه پدید است
مدحت او را کرانه نی و نه پایان
نیست شگفتی که رود کی به چنین جای
خیره شود بیروان و ماند حیران

Terk et bütün halkın övgüsünü Rudekî

Öv onu ve al devlet mührünü.

Emir'e yaraşanlar dışında söz bilmem,

Şiir söylemede Cerîr de, Taî de Hassan da olsam.

Dünyada bütün övgülerin kaynağı emir,

Süsün, gücün, arılığın ve esenliğin kaynağı emir.

Başkalarını övmenin bir sonu bir kıyası var, bir sonu var

Onun övgüsünün ne kıyası ve ne sonu var!

Rudekî'nin böyle bir yerde şaşkın, hayran,

*kendinden geçip kalması şaşkırtıcı değil ki.*⁷⁸

Yine şiirlerinde; memduhta cömertlik ve aslan yüreklilikle birlikte bulunması gereken “söz ustalığı” ve “akıllılık” ile “özgürlükte eşi benzeri olmama” gibi iki önemli özelliği dile getirir. Memduha gön- lünü yönelten en önemli etkenin de bu özgürlükte eşsiz oluşu oldu- ğunu söyler. Çünkü özgür kişilerin anaları onun memduhları gibileri az doğurmuşlardır. “Mâder-i mey” kasidesinde de birkaç kez bu be- lirttiğimiz özelliklere değinir.

Rudekî'nin bahtiyarlıklarından biri de cehalet ve bilgisizlikten başka sermayeleri olmayan kişileri asla övmemiş olmasıdır. Rudekî ve şiiri hakkında değerlendirmelerde bulunan şairlerin ortak noktala- rından biri de; onun övgü şiirlerindeki üstün başarısı, öven ile övülen arasındaki samimi ve sadıkane ilgi, bir diğeri özelliği de sözünün etkisidir.⁷⁹

⁷⁸ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 103-104.

⁷⁹ Mohebbetî, *Ez Manâ Tâ Sûret*, I, 478.

Rudekî'ye göre şiirin iyi oluşu ve güçlülüğü muhatapları üzerinde etkisiyle ölçülür. Günümüze erişen az sayıdaki şiirlerinde yer yer bu konuya değinen şair, hem açıktan ve hem de telmihlerle şiirin söz konusu etkisini ortaya koyarak kendi şiirinin güzelliğinin en önemli ölçütünün de onun etkisi olduğunu belirtir. Yine ona göre çok etkili şiir, kendiliğinden bütün zamanları ve bütün mekanları aşarak kalıcı ve sonsuz bir varlık kazanır:

همیشه شعر ورا زی ملوک دیوان است
 همیشه شعر ورا زی ملوک دیوان بود
 شد آن زمانه که شعرش همه جهان بنوشت
 شد آن زمانه که او شاعر خراسان بود
 کجا به گیتی بودهست نامور دهقان
 مرا به خانه او سیم بود و حملان بود

*Her zaman krallar katında onun şiir divanı var,
 Her zaman krallar katında onun şiir divanı vardı.
 Bir zamanlar şiirini bütün dünya yazdı,
 Bir zamanlar o Horasan şairiydi.
 Dünyada nerede bir ünlü dihan varsa,
 Benim onun evinde gümüşüm ve yüklerim vardı.*⁸⁰

Öte yandan bu büyük şairin şiirinin etkisi konusunda en önemli kanıtlardan biri de Nizamî-yi Aruzî'nin, *Çahar Makâle'* de aktarmış olduğu "**Bû-yi Cû-yi Mûliyân Ayed hemî**" matlalı ünlü kasidesini yazmasına sebep olan olay ve bu şiirin oradaki etkisidir.

Yaşadığı çağın ünlü bilgeleri ve şairlerinden Şehîd-i Belhî'nin ölümü üzerine kaleme aldığı ünlü mersiyesindeki: "*Teni bir tek ama akli ve eserleri binlerce ten*" gibi eşsiz ve katıksız tasvirleri, yaşadığı çağın bilgi, felsefe ve edebiyatını ne denli kavramış olduğunu ve engin donanımını olduğunu açıkça göstermektedir. Bu yüzden kendisini en büyük Arap şairleriyle aynı kategoride görmesi boşuna değildir.

⁸⁰ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 84.

Samanî döneminin bu en büyük şairi ve İran edebiyatının ilk büyük şairi Rudekî'nin şiirlerindeki önemli konulardan biri de sosyal bakış açılarının en güzel şekilde dizelerine yansımış olmasıdır. Bu açıdan da Rudekî, siyasal ve sosyal konuları geniş ve etkileyici bir dilde dizelerine aktaran ve bütün bunları şiir diliyle değerlendiren ilk şair kabul edilebilir. Örneğin “**Merâ besûd ve furû rîht her çi dendân bûd**” matlalı şiiri bir devlet ve bir toplumun mutluluk ve refah içerisinde yaşarken darboğaza düşmesi ve mutsuz bir hale gelmesini, dönüşümünü açık bir şekilde yansıtan aydınlık bir ayna ve konuşan canlı bir tanıktır. Kendi hayatının aşamalarını anlatırken içinde yaşadığı toplumun da aşama aşama dönüşümünü gözler önüne seren bu kasidesinin son dizeleri de oldukça anlamlıdır:

کنون زمانه دگر گشت و من دگر گشتم
عصا بیار، که وقت عصا و انبان بود

Şimdi zaman değişti, ben de değiştim;

*Getir değneğimi, şimdi artık değnek ve torba zamanı.*⁸¹

“**Mâder-i mey**” ve “**Dîr ziyad**” şiirleri şairin hayatı boyunca yaşadığı mutluluklar ve civanmertliklerin dillendirildiği dizelerle dopdoludur. Sadece hayatının son dönemlerinde kaleme almış olduğu “**Dendaniyye**” kasidesinde kötü ve üzücü günlerinin tatsız anılarını hatırlayıp gözler önüne getirmekte ve eski mutlu günlerine özlemine anımsatmaktadır. Bir taraftan da Samanîler döneminin üç büyük şairi **Şehîd Belhî**, **Rudekî** ve **Dakikî**'nin şiirlerinden günümüze kadar gelebilenlerinin değerlendirilmesi bile o çağlarda Samanî emirlerinin güç kaybetmeleri ve sonunda da yönetimin çöküşüyle İran halkının ne denli geniş boyutlarda sosyal dönüşümler ve geniş kapsamlı sıkıntılar yaşadığını da ortaya koymaktadır.

Daha sonraki dönemlerde **Kisaî**, **Firdevsî**, **Ferruhî** ve **Menûçehrî** gibi büyük söz ustalarının dizelerinde açık açık kendini gösteren çoğu olumsuz büyük değişim ve dönüşümler de yaşanmıştır.⁸² Bütün bunların bir cümlelik özeti Kisaî'nin şu dizesinde yansımaları bulur:

⁸¹ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 84.

⁸² Mohabbetî, *Ez Manâ Tâ Sûret*, I, 482.

به وقت دولت سامانیان و بلعمیان
چنین نبود جهان با نهاد و سامان بود
Samanîler ve Belamîler devletleri zamanında,
Böyle değildi dünya, düzenli ve varlıklıydı.

Övgü, şarap ve aşk şiirleri yazmış olan Rudekî'nin bazı şiirlerinde Şehîd-i Belhî'nin de dizelerinde olduğu gibi karamsarlığı açıkça görülmektedir. Şiirlerinden; onun köktenci bir İslâm inancını felsefi derin birikimi ve bakış açısıyla Arya ırkından getirdiği özellikleriyle birleştirmiş, birbirinden tamamen farklı iki yolu bir tür "vahdet-i vücud" şekliyle birbiriyle sentezlemiş olduğu anlaşılmaktadır.⁸³

Şiirlerinde yer yer daha sonraki çağlarda şairler ve yazarlar tarafından bir gelenek haline getirilen iğrak dolu zor anlaşılır tasvirler ve ifadeler rastlanır. Ancak bütün şiirleri üzerinde yapılacak genel değerlendirmeler Rudekî'nin genelde dili sade kullanan, son derece samimi duygularını dizelerine yansıtan, sanattan uzak kalarak sözün anlamına ve görünmeyen boyutlarıyla etkili olmasına önem verdiğini ve bu değerleri ön plana çıkardığını göstermektedir.⁸⁴

Hem kendi çağında ve hem de daha sonraki dönemlerde büyük bir şiir ustası olarak bilinen, edebiyatçılar ve ileri gelen yetenekli çevrelerin de onaylarıyla en büyük şairler arasında yer alan Rudekî'nin ilk gazellerinin ana teması sade ve vefalı aşktır. Şiirlerinde dikkati çeken bu aşk sadece mecazi değil bazen tasavvufun da temelinde yer alan tanrısal aşktır:

روی به محراب نهادن چه سود؟
دل به بخارا و بتان طراز
ایزد ما وسوسه عاشقی
از تو پذیرد، نپذیرد نماز
Yüzünün mihraba döndürmenin ne yararı var?!
Gönül Buhara'da, Teraz güzellerinde,

⁸³ Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 26.

⁸⁴ Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 26.

*Tanrımız senden aşk çabalarını
kabul eder, namazını değil.*⁸⁵

Mecazi aşk konusunda da Rudekî son derece saf, samimi ve temiz duygulara sahiptir; sevgilisiz dünyayı bomboş ve hiçbir şeye yaramaz olarak algılamaktadır.

بی روی تو خورشید جهان سوز مباد
هم بی تو چراغ عالم افروز مباد
با وصل تو کس چو من بد آموز مباد
روزی که ترا نبینم آن روز مباد

*Yüzün olmadan evreni kavuran güneş olmasın,
Sensiz evreni aydınlatan lamba da olmasın.*

*Senin vuslatınla kimse benim gibi kötü huylu olmasın,
Seni görmediğim gün var ya, o gün olmasın.*⁸⁶

Bütün bu sadelik ve onun ilk gazelleri olarak kabul edilmesi gereken rubailerindeki ana teması olan sevgili, bütünüyle kendisini ona teslim etme, kendisinden sonraki şairlerin aşk şiirleri ve gazellerinde de görülmektedir.⁸⁷

Şiirlerinin çok fazla oluşu, şiirsel deneyimlerinin çeşitliliği ve derinliği, şiir sanatındaki yetenekleri ve makamının yüceliği, İran ve İslâm kültürlerini en üst düzeyde kavrayarak özümseyerek sentezlemesi Rudekî'nin büyüklüğü ve önde oluşunun gerekçelerinden bazılarıdır.⁸⁸ E. E. Berthels, şairin sosyolojik benzersiz bakış açısını da bütün bu özelliklerine ekler ve eserlerinin halkın değerlerini ana tema olarak almasını da önemle belirtir. Bu halkçılığı hemen bütün dizelerinde kendini göstermektedir. Kullandığı kelimelerin anlamsal derinliği, zenginliği ve çeşitliliği, Arapça kelimeleri fazla kullanmayışı, oldukça bol örneklere yer vermesi, halk şarkıları ve türküleriyle aynı

⁸⁵ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 92; Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 9.

⁸⁶ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s.

⁸⁷ Sabûr, *Âfâk-i Ğezel-i Fârsî*, s. 114.

⁸⁸ Zerkanî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, s. 361.

ya da yaklaşık ritmi kullanması da onun böylesine büyük bir ilgi görmesi ve her yerde beğenilmesinin nedenleri arasındadır.⁸⁹

Geriye bıraktığı şiirlerinden günümüze kadar gelebilmiş yaklaşık 1090 dize ve diğer şairlerin kendisi hakkındaki şiirleri dikkate alındığında Rudekî'nin edebî eleştiri konusundaki düşüncelerine pencere aralanabilir ve onun bu konudaki bakış açısı birkaç noktada toplanabilir:

1. Şiirlerinde edebî eleştiri eksenli olarak değerlendirilebilecek en önemli konu şairin hem zihninde ve hem de dilinde yer alan “övgü” teması ve bunun şairin şiir dünyasında nasıl yansıdığı konusudur.

Rudekî övgü dolu kasideler ve aşk konulu gazeller yazmış, her iki türde de derinlikli iç dünyasını dizelerine yansıtmıştır. Şiirlerine egemen olan genellikle bedbinliktir. Ancak zorluklar karşısında her zaman direnmeği ve dayanmayı okuyucuya salık vermektedir. Şiirlerinin bir diğer önemli özelliği de sade oluşları, bu yüzden de daha sonraki dönemlerin formalist düşünceli şairleri tarafından gerçek değerlerinin anlaşılmanış olmasıdır. Ancak ondan yüz yıl sonra **Unsurî** (ö. 431/1039), Rudekî'nin gazel tarzının bir benzeri olmadığını söylemiştir. Derler ki; onun şiirlerinin çekiciliği, sesi, musiki yeteneği yıllarca Herat'ta yaşamasının ardından hükümdar tarafından Buha-ra'ya yerleştirilmesine neden olmuştur.⁹⁰

Şiir tarzı

Rudekî'nin şiiri anlamsal açıdan sadelik ve akıcılık temelleri üzerine kuruludur. Gazellerindeki önemli özellikler; sadelik, özenle seçerek dizelerinde yer verdiği kelimelerin ve cümlelerin akıcılığı, estetik ve güzellik vurgunu duyguların, sevgilinin üstün özellikleri, parlak teşbihler, bazen de bütün bu aşk içerikli şiirlerin şairin kendi deneyimleri ve öğüt içerikli düşüncelerini, kendi hayat felsefesini de sergilediği dizeleri çok fazladır. Aynı zamanda yapısal sağlamlık da şiirinin benzersiz teşbih ve tasvirlerinde gerçeklerden uzak abartılar, anlamsızlıklardan uzak durma şiirinin özellikleri arasında yer alır. Övgülerinde orta yolu izlemekte, tekellüften uzak durmaktadır. Bütün

⁸⁹ Berthels, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, I, 233.

⁹⁰ Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 226.

bunlarla birlikte yeni anlamlar ve mazmunlar oluşturmada son derece güçlü, şiiri de sadeliği ve acıklılığıyla aynı oranda incelikler, yeni mazmunlarla dopdoludur. Belirttiğimiz gibi Rudekî bir saray şairinin ötesinde bir aşk şairidir. Bütün arzularına erişmiş, birçok sıkıntıya göğüs germiş, aşkın kurallarına uymuştur. Yıllar geçer ama o aşkından ödün vermez. Buhara'nın kara gözlü güzelleri karşısında aldığı zevk ve neşeyle şu duygularını dizelerine aktarır:

شاد زی با سیاه چشمان شاد
که جهان نیست جز فسانه و باد
ز آمده شادمان بیاید بود
وز گذشته نکرد باید یاد
نیک بخت آن کسی که داد و بخورد
شوربخت آن که او نخورد و نداد
باد و ابر است این جهان، افسوس!
باده پیش آر هر چه بادا باد
*Mutlu yaşa, neşeli kara gözlülerle,
Dünya esen bir yel gibi bir efsane.
Yarınlara mutlu olmak gerek,
Geçmişini hatırlamamak gerek:
Bahtlı kişi, malını yer ve başkalarına da verir.
Bahtsız kişi, ise ne kendi yer ne de başkalarına verir.
Bir yel gibi, bir bulut gibi bu dünya,
Getir sun şarabı da, ne olursa olsun.*⁹¹

Buhara'nın ünlü veziri **Belamî**'nin oğlunun ölümü üzerine söylediği şu dizeleri de son derece teselli edici özellikler taşır:

ای آن که غمگنی و سزاواری
وندر نهان سرشک همی باری
رفت آن که رفت و آمد آنک آمد

⁹¹ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 74; Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 9.

بود آن که بود، خیره چه غمداری؟
 هموار کرد خواهی گیتی را؟
 گیتی ست، کی پذیرد همواری
 شو، تا قیامت آید، زاری کن
 کی رفته را به زاری باز آری؟

*Ey üzüntülere boğulan ve haklı da olan,
 Gizliden gizliye iki gözü iki çeşme olan,
 Giden gitti, gelen geldi,
 Olan oldu artık boşuna neden üzülüyorsun?
 Dünyayı mı düzelteceksin?!
 Dünya bu, kabul eder mi düzelmeği!
 Git de inle istersen kıyamete kadar,
 Gideni nasıl geri getirirsin inlemekle ki?!⁹²*

Rudekî'nin, şiirlerinde yer verdiği konular arasında oldukça etkili öğütleri vardır:

زمانه ، پندی آزاده وار داد مرا
 زمانه، چون نگری، سربه سر همه پندست
 به روز نیک کسان، گفت: تا تو غم نخوری
 بسا کسا! که به روز تو آرزومندست
 زمانه گفت مرا: خشم خویش دار نگاه
 کرا زبان نه به بندست پای دربندست
*Özgürce bir öğüt verdi bana zaman,
 İyi bakarsan zaten hep öğüttür zaman:
 Şöyle dedi: "İyilerin günlerine bakarak üzülme sakın!"*

⁹² Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 111; *Zerrînkûb, Bâ Kârûân-i Hul-*
le, s. 15-16.

*Senin günlerini arzulayıp duran niceleri var.
Zaman şöyle dedi bana: "Öfkene yenilme sakın;
Ayağına bağ vurulur diline bağ vurmamanın." 93*

Ancak gençlik günleri de bir gün son bulacak ve artık gelecek mutluluk ve huzurun olmadığı sıkıntıların her taraftan kuşattığı günler olacak, artık şairin dizeleri eski görkemli ve mutlu günlere özlemlerini dile getiren dizelerle dolacak, gençliğin sona erişile aşk da tükecektir. Yazgı egemen ya; artık şairin en büyük destekçisi Nasr da ölmüştür⁹⁴:

همی چه دانی؟ ای ماهروی مشکین موی
که حال بنده از این پیش بر چه سامان بود؟!
شد آن زمانه که رویش به سان دیبا بود
شد آن زمانه که مویش به سان قطران بود
شد آن زمانه، که او شاد بود و خرم بود
نشاط او به فزون بود و غم به نقصان بود
همیشه شاد و ندانستمی که، غم چه بود؟
دل نشاط و طرب را فراخ میدان بود
تو رود کی را ای ماهرو کنون بینی!
بدان زمانه ندیدی که این چنینان بود
کنون زمانه دگر گشت و من دگر گشتم
عصا بیار که وقت عصا و انبان بود

*Ne bilirsin sen? Ey kapkara ay yüzlü;
Bu kulun hali nasıldı bundan önceleri?!
Yüzünün ipek gibi olduğu günler geçti,
Saçının katran renginde olduğu günler geçti.
Onun mutlu olduğu günler gelip geçti,*

⁹³ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 71; Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 9.

⁹⁴ Zerrinkûb, *Defter-i Eyyâm*, s. 237.

*Sevincinden içi içine sığmıyordu, üzüntüsü azdı.
 Hep mutluydum, üzüntü nedir bilmezdim.
 Gönlüm neşe ve eğlencenin geniş meydanıydı.
 Sen Rudekî'yi ey ay yüzlü şimdi görüyorsun!
 O zamanlar görmedin ki; o zaman böyle değildi.
 Şimdi zaman değişti, ben de değiştim;
 Getir değneğimi, şimdi artık değnek ve torba zamanı.*⁹⁵

Rudekî, övgü şiirleri, mersiyeler, hicriyeler de kaleme almış, kaside, gazel, rubai türlerinde şiirler yazmıştır. İran'da özellikle IV./X. ve V./XI. yüzyıllarda yaygın bir geleneğe göre büyük şairlerin şiirlerini ya kendileri ya da ünlü sanatçılar musiki eşliğinde sevilen musiki makamlarında okurlardı. Eğer şairin kendisinin güzel sesi yoksa o zaman onun şiirlerini güzel sesli musikişinaslar okurdu. Çoğu zaman büyük şairlerin şiirlerini ezberleyen ve yeri geldiğinde, istendiğinde hemen okuyabilen bu kişilere de "ravi" adı verilirdi. O dönemler yazma geleneği de yaygın olmadığı için birtakım şairler hem şiirlerinin unutulmaması ve hem de okumaları amacıyla belli ücret karşılığı beraberlerinde "ravi" bulundurulardı. Rudekî'nin de **Mec** adında böyle güçlü bir ravisi olduğu kaynaklarda belirtilir.⁹⁶

Şems-i Kays, *El-Mu'cem*'de⁹⁷ aktardığı bir hikayeye dayanarak Rudekî'nin rubai türünün mucidi olduğunu söyler. Aynı yerde rubai vezninin de İranlılar tarafından bulunmuş olduğu belirtilir. Bu görüş tarih boyunca değişik yazarlar tarafından da olduğu gibi aktarılmıştır. Rubai'nin tarihiyle ilgili ilk kayıtlar **Baherzî**'nin (ö. 467/1075) İranlıların yazmış olduğu en önemli Arap edebiyat tarihi olarak kabul edilen ve bir önceki kuşaktan bir diğer Horasan bilgisi **Sealibî** (ö. 429/1038) tarafından kaleme alınan *Yetîmetü'd-dehr* adlı önemli eserin bir zeyli niteliğindeki *Dumyetü'l-Kasr* adlı eserinde bulunmaktadır. Baherzî bu eserde Puşeng şairlerinden **Ahmed b. Hüseyin Hatib**'den söz ederken onun söz konusu beldenin dihkanlarından ve en

⁹⁵ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 84.

⁹⁶ Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 428; Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 19.

⁹⁷ *El-Mucem* (Kazvinî), s. 140-141.

büyük şairlerinden biri, aynı zamanda iyi bir hattat olduğunu, Arapça ve Farsça'yı ileri düzeyde şiirlerinde kullandığını, edebiyat çevrelerinde sevildiğini belirterek rubai vezninde birkaç şiirini aktarır. Arap şiirini derleyen en güçlü yazarlardan biri olan Baherzî bu konudaki büyük birikimine rağmen eserinde sadece birkaç rubai aktarır. Bu da o dönemlere kadar onun bu örnekler dışında rubai görmediğini, ya da dikkate değer şiirler olmadığı anlamına gelebilir. Kendisi de büyük rubai yazarlarından. O, Feridüddîn Attar ve Evhaduddîn-i Kirmanî'den önce Fars şiirinde ayrı bir divan olarak rubailerini bir araya toplayıp yayınlayan ilk şairdir. Bu rubai divanını görmüş ve birkaç rubaisini de *Lubâbu'l-elbâb'*ında aktarmış olan Avfî'nin, onun hakkında dillendirdikleri de dikkate değerdir.⁹⁸

Bu eser ve diğer bazı kaynaklardaki kayıtlardan; IV./X. yüzyıldan önce Horasan bölgesinde Arapça rubai türünün yaygın olduğu, Baherzî'nin yaşadığı yüzyılda (V./XI yüzyıl) daha da yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Öte yandan büyük tasavvuf tarihçilerinden **Ebû Abdurrahman Sülemî**'nin kayıtları ve bu konudaki önemli aktarımları da sufî meclislerinde III./IX. yüzyıl sonlarında rubai türü şiirlerin yaygın olarak bulunduğu ve okunduğu, yine **Ebû Nasr Sarrâc**'ın (ö. 378/989), *el-Lüma* adlı eserindeki "*sufî meclislerinde şiirler okunur ve sufiler o şiirlerle vecde gelirlerdi*" ifadesinden anlaşıldığı gibi dergahlarda okunan şiirlerin tamamı ya da bir kısmının rubai olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bunlardan şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. Rubai, Rudekî'nin doğumundan yıllarca önce İran şiirinde kullanılan bir şiir türüdür ve sufiler bu şiir türüyle dergahlarında sema yapmışlardır.
2. Sufî literatüründe genellikle folklorik bir tür olarak kullanılan, kime ait olduğu bilinmeyen, çarşı pazarda halk arasında sufilerce yaygın olarak bilinen bir şiir türüdür.
3. III./IX. yüzyıl sufî çevrelerinde okunan rubailer güçlü ihtimalle Arapça değil, Deri Dili'nde ya da fehleviyyat türü şiirlerdir.

⁹⁸ Kedkenî, *Musîki-yi Şi'r*, s. 467-471.

4. Arap şiirinde rubai, ilk olarak İranlı-Horasanlı şairler tarafından IV./X. yüzyıl sonları ve V./XI. yüzyıl başlarında söylenmeğe başlamıştır. Arap dilinde bu tarihlerden önce rubai türü şiir bulunmaz.⁹⁹

5. Rudekî'nin Şiirlerinde Övdüğü Kişiler

Şairin günümüze kadar gelmiş dizelerinde övgülerine yer verdiği kişilikler genellikle Samanî emirleri ve saray ileri gelenleridir.

1. Nasr b. Ahmed

Bilindiği gibi Rudekî, Samanîler sarayına çok yakın olmuş, bu nedan emirlerinden özellikle **Nasr b. Ahmed**'in (eg. 301-331) çok yakın dostları arasında yer almıştır. Ancak ondan önceleri **Ahmed b. İsmail** (eg. 295-301/908-914) gibi diğer Samanî emirleri zamanında da Samanî sarayıyla ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Nizamî-yi Aruzî'nin *Çahar Makâle*'de aktardığı ünlü hikâyesi bu emirle ilgilidir ve Rudekî'nin, "Bûy-i Cûy-i Muliyan..." şiirini kendisine söylediği emir de budur.¹⁰⁰ Nasr b. Ahmed, Rudekî'nin sanatı ve edebi zevkinin aşığı bir emirdi. Öyle ki; onun bu emire yakınlığı kadar diğer hiçbir şair bir hükümdara yakın olamamıştır. Örneğin Sultan Mahmud'un en yakın saray şairi Unsurî bile onun Emir Nasr'a yakınlığı kadar bir yakınlık kuramamıştır.¹⁰¹ Şu şiiri Nasr b. Ahmed'in övgüsünde söylemiştir¹⁰²:

حاتم طایبی تویی اندر سخا
رستم دستان تویی اندر نبرد
نی، که حاتم نیست با جود تو راد
نی، که رستم نیست در جنگ تو مرد
Cömertlikte Sensin Hatem-i Tai,

⁹⁹ Kedkenî, *Musîki-yi Şi'r*, s. 472-478.

¹⁰⁰ Furuzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 96-98; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 375.

¹⁰¹ Zerrînkûb, "Bunyâd-i Şi'r-i Fârsî", *Defter-i Eyyâm*, s. 233.

¹⁰² Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 7.

*Savaşta sensin Destan oğlu Rüstem.
Yok yok; cömertliğinde Hatem'in adı anılmaz,
Yok yok; Rüstem seninle savaşta adam bile sayılmaz.*¹⁰³

2. Saffarî emiri Ebu Cafer, Ahmed b. Muhammed

Bilgin bir kişilik olan bu emir, dinî bilimler ve edebî bilimler konusunda da bilgi sahibi bir yönetici olarak bilim adamları ve edebiyatçıları her zaman desteklemiştir. Rudekî'nin, teşbîb bölümündeki şarap tasviriyle Fars şiirinde hamriyye türünün en güzel örneklerinden biri olan ünlü "mâder-i mey: şarabın annesi!" matla'lı kasidesini de Emir Nasr b. Ahmed'in onun onuruna verdiği bir ziyafette söylemiştir.¹⁰⁴ Emir Ebû Cafer bu kasideyi onuruna yazan Rudekî'ye on bin dinar hediye göndermiştir.¹⁰⁵

3. Makân b. Kakî

Rudekî'nin şiirlerinde övdüğü dostlarından biri de **Makân b. Kakî**'dir. Rudekî ondan hediyeler aldığını kasidelerinden birinin dizelerinde aktarır. Makân, ünlü şaire dört bin dirhem hediye vermiştir. Kaynaklardaki bilgiler ve şairin dizelerinden anlaşıldığı kadarıyla Rudekî onun övgüsüne yer veren kasidesini 316-324 yılları arasında yazmıştır.¹⁰⁶

4. Ebu'l-Fazl-i Belâmî

Ünlü Samanî veziri Belâmî, Rudekî'ye son derece inanır ve güvenirdi. Onu Arap ve Fars şairleri içerisinde eşsiz yetenekte biri olarak görür, kendisine çok değerli hediyeler sunardı. Ona verdiği hediyeler Rudekî'den sonraki şairlerin dillerine destan olacak kadar fazlaydı. Muhtemelen şairi *Kelîle ve Dimne*'yi şiir diline aktarmaya teşvik eden

¹⁰³ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 76.

¹⁰⁴ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 375; Berthels, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, I, 210-211; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 323-324.

¹⁰⁵ Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 429; *Târîh-i Sîstân*, s. 324; Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 20.

¹⁰⁶ Furuzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 99.

de işte bu vezirdi.¹⁰⁷ Bu eseri şiir diline aktardığı için de Emir Nasr'dan sınırsız hediyeler almış, yüce makamlar elde etmişti.¹⁰⁸ Bir diğer ünlü şair Unsurî bir kasidesinde onun aldığı bu hediyelerden söz eder.¹⁰⁹

5. Ebu Tayyib Tâhir-i Musabî

Rudekî'nin şiirlerinde övdüğü kişiler arasında yer alan bir diğer ünlü de Nasr b. Ahmed'in veziri, aynı zamanda yaşadığı çağın önde gelen kişiliklerinden, bilgisi ve cömertliğiyle ünlü **Ebu Tayyib Musabî**'dir. Kaynaklara göre, **Musabî**, Horasanlı ileri gelen şair, vezir ve nedimlerden biridir. *Yetîmetü'd-dehr*'de şiirleri aktarılır.¹¹⁰ Rudekî şu dizeyle başlayan şiirinde Ebu Tayyib Tâhir-i Musabî'yi övmüştür.¹¹¹

مرا جود او تازه دارد همی

مگر جودش ابر است و من کشتزار

*Beni böyle ayakta tutan hep onun cömertliği;
sanki cömertliği bir bulut ben de bir tarla.*

Avfî, bu konuda şunları söyler: “Üç büyük şairin üç büyük devletin saraylarında ikbali ve büyük nüfuzu vardı. Bu makamlar başka şairlere asla nasip olmamıştır: Samanîler döneminde Rudekî; Gazneliler döneminde Unsurî ve Melikşah döneminde de Muizzî.”¹¹²

6. Çağdaşları

1. Ebu'l-Fazl-i Belamî

Kendisi gibi ünlü vezirlerden ve Samanî döneminin önemli kişiliklerinden oğlu Ebu Ali Muhammed b. Muhammed-i Belamî'den ayırmak için adı kaynaklarda daha çok “Büyük Belamî” olarak geçen

¹⁰⁷ Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 376; Furuzânfer, *Sohen u Sohenverân*, s. 19; Rızâzâde-yi Şafak, *Târîh-i Edebiyyât-i İrân*, s. 46.

¹⁰⁸ Devletşâh, *Tezkire*, s. 41; Âzer, *Âteşkede*, s. 310.

¹⁰⁹ Devletşâh, *Tezkire*, s. 41.

¹¹⁰ Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 325-326.

¹¹¹ Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 7.

¹¹² Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 7.

Ebu'l-Fazl-i Belamî, Nasr b. Ahmed'in veziriydi. Emir in daha gençlik yıllarında ve ilk tahta çıkışından itibaren vezirliği görevine getirilmişti. Çok üstün yetenekli ve önemli birikimi olan bir bilim adamı olarak bilinmektedir. Bu bilimsel kimliği nedeniyle bilim adamları ve edebiyatçıları her zaman himayesi altına almıştır. Fars şiirinin kurucusu Rudekî ile yakın dostluğu da bu özelliğini kanıtlamaktadır. ¹¹³

2. Ebu Ali Muhammed b. Muhammed Belamî

Ebu'l-Fazl-i Belamî'nin oğlu'dur. Tefsir bilim dalının en önemli ve ilk eseri olan *Taberî Tefsiri*'nin çevirisiyle babasından daha fazla ün kazanmıştır. Baba oğul bu iki vezir aynı zamanda büyük bilim adamları arasında olmalarıyla da önemli kişiliklerdir. Fars dili ve edebiyatını destekleme ve geliştirme konusunda önemli faaliyetler yürütmüşler, öte yandan İran'ın Arap egemenliği altından kurtulması ve bağımsızlığını elde etmesi yolunda da önemli katkıları olmuştur. ¹¹⁴

7. Çağdaşı şairler

Rudekî'nin yaşadığı çağda onun bulunduğu coğrafyada güçlü ve ünlü başka şairler de vardır. Bunlar arasında ilk sıralarda yer alanlar şunlardır: Şehid-i Belhî, Feralavî, Muradî, Ebu'l-Abbas-i Rebencenî, Ebu'l-Mesel-i Buharayî, Ebû İshak-i Cuybarî, Ebu'l-Hasan-i Ağacı, Ebu'l-Hasan-i Kisaî, Dakikî-yi Tusî, Ebû Zuraa-yi Gurganî, Ebû Abdullah-i Cüneydî, İstiğnaî-yi Nişaburî, Ammare-yi Mervezî, Rabia-yi Kozdarî... ¹¹⁵

Burada anılan şairlerin hemen hemen tamamı saray şairleridir. Ancak bunlar dışında halk arasında yaşayan, aralarında kadınların da bulunduğu ünlü şairler de Samanîler döneminde öne çıkmışlardır. Örneğin asıl mesleği fırıncılık olan **Habbazî-yi Nişaburî** (ö. 342/953), bir kuyumcu olan **Ebû İshak Muhammed İbrahim Buharî**, "Zeynü'l-Arab" lakabıyla bilinen, Bektaş adlı bir gence olan üzüntülü aşk hikâyesiyle *Mecmau'l-Fusaha'*daki "Gulistan-i İrem" adlı hikayenin de

¹¹³ Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 339-352.

¹¹⁴ Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 353-363.

¹¹⁵ Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 365-376; Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 26-28.

temasını oluşturan Arap kökenli ünlü kadın şair **Rabia-yi Kozdarî-yi Belhî** gibi ünlü şairler de bulunmaktaydı.¹¹⁶

Rudekî hayatında ilk olarak Rudek'ten, Samanî sarayının, Nasr b. Ahmed sarayının bulunduğu Buhara'ya gitmişti. Onun Nasr b. Ahmed ile yazlık konaklama yerlerinden Herat'a gittiği ve ünlü "**Muliyân ırmağı**" kasidesini de orada söylediği de Nizamî-yi Aruzî tarafından aktarılmaktadır.¹¹⁷ Hamdullâh-i Mustavfî, bu seferi ve emir Nasr'ın Buhara'a ya dönmesini sağlayan Rudekî'nin ünlü kasidesinin yazılış hikayesini *Zafernâme*'sinde uzun uzun aktarır. Vassafu'l-Hazre aynı olayı ve *Târîh-i Vassâf*'ta aktarır. Daha sonraları değişik şairler Rudekî'nin bu ünlü şiirine nazireler yazmış, bazıları da onu tazmin etmişlerdir. Bunlar arasında Muizzî en başta yer alır.

Senâî, Rudekî'nin bu kasidesiyle aynı vezin ve kafiyede bir gazel yazmış, o gazelinde Rudekî'nin iki beyit ve bir mısraını tazmin etmiş, şairin adını da anmıştır.¹¹⁸ Büyük sufi Mevlana Celaleddîn de Rudekî'nin şiirlerine yoğun ilgi duyan şairlerden biridir. Onun da söz konusu kasidesiyle aynı vezin ve kafiyede bir gazeli vardır. Bu şiirin de Rudekî'nin üç mısraını da tazmin etmiştir¹¹⁹

Rudekî'yle aynı çağda yaşamış ve onun çekim alanına girmiş olan çok sayıda şair vardı. Bunlar arasında en önde gelen **Şehîd-i Belhî**'dir. Hem Rudekî onu övmüş hem de o Rudekî'yi şiirlerinde övgüyle anmıştır. Şiirin bütün türlerinde ve özgün tarzında birçok şair tarafından örnek alınmıştır. Onu izleyerek tarzını örnek alarak eserlerini oluşturan önemli şairlerden biri de **Ebu'l-Abbas-i Reben-cenî**'dir.

¹¹⁶ Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 39.

¹¹⁷ Ayrıntılar için bkz. Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 392-398.

¹¹⁸ خسرو از مازندران آید همی

یا مسیح از آسمان آید همی

یا ز بهر مصلحت روح الامین

سوی دنیا زان جهان آید همی

یا سکندر با بزرگان عراق

سوی شرق از قیروان آید همی

¹¹⁹ Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 402.

8. Eserleri

1. *Divân*

Kasideler: Farsça yazılmış ve günümüze kadar gelebilmiş ilk şiirin **Yakub b. Leys**'in övgücülerinden **Muhammed b. Vasîf**'e ait olduğu ve bu emirin övgüsünü konu aldığı büyük bir çoğunluk tarafından kabul edilir. Bu şiirden de; Fars şairlerinin daha ilk dönemlerden itibaren övgü şiirleri kaleme almış oldukları ve medhiye türü şiirlerin en eski Farsça şiirler arasında da yer aldığı anlaşılmaktadır. Bunun da en temel gerekçesi; Deri Dili'nde şiir söyleyen şairlerin destekçilerinin Saffarî ve Samanî yönetimleri emirleri olması, bir başka ifadeyle "Deri Şiiri"nin doğuşu ve gelişmesinin en güçlü ve en büyük destekçilerinin ve varlık sebebinin söz konusu emirler olmasıdır. O dönem şairlerinin önemli bir kısmının bütün çabaları, hükümdarlar ve emirlerin menkıbelerini en güzel şekilde dizelerine aktarmaya yönelikti. Rudekî'nin adı bu kulvarda ilk sırada yer alır. Diğer şairler onu bu konuda usta, kendilerini de onun öğrencileri olarak değerlendirirler. Nitekim övgü türü şiirlerin tartışmasız usta kalemi Unsurî, bu dalda asla Rudekî'nin ayağına bile erişememiştir. Örneğin Dakikî, şiir meydanındaki olanca büyüklüğü ve gücüne karşın Rudekî'nin makamına asla erişemez olduğunu, gözlerinin kapalı ancak gönlünün açık olduğunu belirterek onu överken; **Hakanî** kendisiyle ilgili abartılı fahriyelerinde onun makamına erişmekle kendisini yüceltmekte, Nâsır Hüsrev de kendini nitelerken ona benzetmeğe çalışmakta onun bu dalda ki ululuğunu dile getirmektedirler.¹²⁰

Rudekî'nin şiirlerindeki en önemli özelliği övdüğü kişiyi kendisinde olmayan nitelemelerle yere göğe sığdıramama abartılarını bir tarafa bırakması ondaki gerçek özellikleri ve üstünlükleri olduğu gibi dizelerine yansıtmasıdır. Bir diğeri de yine övgü şiirlerinde övgüleriyle memduhlarını daha cesaretli olmaya, daha güçlü durmaya teşvik eden bir ifade tarzı kullanmış olmasıdır.

¹²⁰ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 30-31.

Mersiyeler: Rudekî'den önceki şairlerden günümüze herhangi bir mersiye gelmemiştir. Bu yüzden de ondan önce Fars şiirinde mersiye türünün varlığı ya da ne durumda olduğu konusunda bilgimiz yoktur. Ancak Rudekî'nin şiirleri arasında yer alan birkaç beyit mesneviden onun bu dalda da ne denli üstün yetenekli, derinlikli ve kuşatıcı bir söz ustası olduğu anlaşılmaktadır. Rudekî'nin, Şehid-i Belhî'nin ölümünün ardından yazdığı mersiyesi Ebû Müslim el-Atahiyye'nin ünlü mersiyelerinin bile ötesine geçmeği başarmıştır. Ferruhî'nin, Sultan Mahmud; Muizzî'nin, Selçuklu hükümdarı Melikşah ve Nizamulmülk için söylemiş oldukları kasidelerinin ünü bilinmekte ve yüzyıllar sonra bu mersiyeleri okuyanların ne denli etkilendikleri açıkça görülmektedir. Ancak Rudekî'nin mersiyeleri çok daha ileri boyutlarda etkileyici ve farklı renklerdedir:

کاروان شهید رفت از پیش

و آن ما رفته گیر و می اندیش

از شمار دو چشم یک تن کم

وز شمار خرد هزاران بیش

Şehîd'in kervanı gitti önden;

Bizimkinin de gittiğini farzet ve düşün:

Görünürde bir tek ten geçip gitti,

Ancak akıl gözüyle bakınca giden binlerden fazla. ¹²¹

Hiç abartısız günümüze kadar hiçbir şairin Rudekî kadar anlamlı ve heyecanlandırıcı mersiye söyleyemediğini belirtmek gerekir. ¹²²

Gazeller: Sultan Mahmud sarayının meliküşşuarası V./XI. yüzyılda yaşamış Unsurî'nin, Rudekî'nin gazel türündeki güçlülüğünü dile getirdiği dizeleri bilinmektedir. İranlı şairler İslâm sonrası dönemde tagazzül formatını Araplardan almışlardır. Ancak şimdiye kadar hiçbir Arap şairi, sözün inceliği, duyguları heyecanlı bir şekilde dillendirme, kelimeleri su gibi coşturarak derin duyguları etkili bir ifadeyle

¹²¹ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 94.

¹²² Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 32-33; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 459.

gönüllere akıtmada ünlü İranlı gazel şairlerine asla yetişememiştir. Rudekî, İran'da İslâm sonrası dönemin böylesine zengin ve usta gazel şairlerinin en ön sırasında yer almaktadır.¹²³

Hamriyyât: Şarap şiirleri: Eski Yunan şairlerinin şarap şiirleri dünya şiir tarihinde en etkili ve en eski şarap şiirleri arasında yer alır. Bu tür şiirler günümüzde bile etkinliklerini sürdüren şiirler olarak kabul edilir. Arap şairlerinin de güçlü oldukları bu dalda Fars şiirinin ilk ustalarından Rudekî onlardan geri kalmaz: onun şarap şiirleri; aşk, şarap ve musiki üçlüsüyle en yüksek makamlarda yer alır.

بیار آن می که پنداری روان یاقوت نابستی

و یا چون بر کشیده تیغ پیش آفتابستی

بپاکی گویی: اندر جام مانند گلابستی

به خوشی گویی: اندر دیده بی خواب خوابستی

Getir o akıp giden yakut gibi saf şarabı,

Getir güneşin önünde çekilmiş kılıç gibi şarabı

Temizlikte sanki sen kadehteki gülsuyu gibisin,

*Güzellikte sanki sen uykusuz gözde uyku gibisin.*¹²⁴

Rudekî'nin günümüze gelen en önemli kasidesi şudur:

مادر می را بکرد باید قربان

بچه او را گرفت و کرد به زندان

بچه او را ازو گرفت ندانی

تاش نکویی نخست و زو نکشی جان

جز که نباشد حلال دور بکردن

بچه کوچک ز شیر مادر و پستان

¹²³ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 34-35; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 460-461.

¹²⁴ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 110.

تا نخورد شیر هفت مه به تمامی
 از سر اردیبهشت تا بن آبان
 آن گه شاید ز روی دین و ره داد
 بچه به زندان تنگ و مادر قربان
 چون بسپاری به حبس بچه او را
 هفت شباروز خیره ماند و حیران
 باز چو آید به هوش و حال ببیند
 جوش بر آرد، بنالد از دل سوزان

*Kurban edilmeli şarabın annesi,
 Yakalanmalı ve zindana atılmalı yavrusu.
 Çocuğunu ondan alamazsın,
 ezip önce onu çekmeden canını.
 Ne var ki helal olmaz uzaklaştırmak
 Küçük çocuğu anne sütünden ve memeden.
 Yemedikçe sütü tam yedi ay
 Ordribehişt başından Aban sonuna dek.
 O zaman belki hem din hem de adalet yoluyla
 Çocuk daracak zindana, anne de kurbanlığa.
 Çocuğunu hapse attığında,
 Yedi gün yedi gece uyuşuk ve hayran kalır.
 Ardından kendine gelip gerçeği görünce,
 Başlar kaynamaya ve inler yanık gönlünden.* ¹²⁵

Şarabı teşbih ederken şu dizeleri söyler:

چون بنشیند تمام و صافی گردد
 گونه یاقوت سرخ گیرد و مرجان

¹²⁵ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 98-99; *Târîh-i Sistân*, s. 318.

ورش ببویی، گمان بری که گل سرخ
بوی بدو داد و مشک و عنبر با بان
آن گه اگر نیم شب درش بگشایی
چشمه خورشید را ببینی تابان
ور به بلور اندرون ببینی گویی:

گوهر سرخست به کف موسی عمران
*Tam olgunlaşınca, tam saflaşınca,
Kızıl yakuta, mercana dönüverir.*

*Koklarsan onu kırmızı gül sanırsın,
Ona kokusunu vermiş misk, amber ve sorgun söğüdü.*

*Gece yarısı kapısını açtığında;
Güneşin parıldadığını görürsün.*

Billur içerisinde görsen sen onu, dersin:

“İmran oğlu Musa’nın elinde kızıl mücevher o.”

Büyük şairlerin özelliklerinden biri de şiirlerindeki çon anlamlı dizelerin dillere destan olması birçok kişi tarafında ezberlenerek yeri geldiğinde dillendirilmesi ve yaygın olarak dilden dile dolaşmasıdır. Rudekî’nin bu tür dizeleri de çoktur:

هر که نامخت از گذشت روزگار

نیز ناموزد ز هیچ آموزگار

*Zamandan dersini almayan,
Hiçbir öğretmenden derse alamaz.*

ابله و فرزانه را فرجام خاک

جایگاه هر دو اندر یک مفاک

*Ahmak ve bilgenin sonu aynı;
Her ikisinin de yeri aynı çukur.*

باد و ابر است این جهان، افسوس!

باده پیش آر، هر چه بادا باد

*Bir yel gibi, bir bulut gibi bu dünya,
Getir sun şarabı da, ne olursa olsun.* ¹²⁶

شاد بوده‌ست از این جهان هرگز

هیچ کس؟ تا از او تو باشی شاد

داد دیده‌ست از او به هیچ سبب

هیچ فرزانه؟ تا تو بینی داد

*Mutlu oldu mu bu dünyadan
hiç kimse? Sen de mutlu olasin.*

*Ondan bir şekilde adalet gördü mü hiç?
bir bilge? Sen de adalet göresin.* ¹²⁷

IV./X. ve V./XI. yüzyıl şairleri arasında tasavvufi konularda şiir yazan ve duyguların dizelerine yansıtan sufî şairler dışında öğüt içerikli şiir yazarlar çok azdır. **Senaî**, **Hayyâm**, **Attâr** ve **Hakanî** gibi şairlerin bu türden çok şiirleri vardır. Ancak övgü şiirleriyle öne çıkmış şairler arasında Rudekî'nin akranları ve halefleri arasında bu tür şiirler kaleme almış olanlar azdır. Rudekî bu konuda bir istisnadır; dizelerinde hikmetli sözlere ve öğütlere çok yer vermiştir.

2. *Kelîle ve Dimne*

Rudekî sadece bir saray şairi değildi. Onun en önemli eserlerinden biri İran'da son derece ün kazanmış ve elden ele dolaşan, bazı bölümleri günümüze kadar gelmeği başarmış manzum *Kelîle ve Dimne*'dir. Bu eser, **Emir Nasr b. Ahmed** döneminde onun emriyle **Ebu'l-Fazl Muhammed-i Belamî** tarafından Arapçadan Farsçaya çevrilmişti.

¹²⁶ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 74; Avfî, *Lubâbu'l-elbâb*, II, 9.

¹²⁷ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 74.

Abdullâh b. Mukaffa'nın Arapça çevrisine uygun olarak Arapçadan Farsçaya çevrilen eser daha sonra Rudekî tarafından 325/937 yıllarında Farsça şiir diline aktarıldı.¹²⁸ Yaklaşık dokuz bin (bazı kaynaklara göre on iki bin)¹²⁹ dize olan bu esere şiire aktarırken Rudekî tarafından bazı eklemeler yapıldığı da anlaşılmaktadır.¹³⁰

Yine diğer ünlü bir Fars şairi Unsurî'nin ifadeleriyle Rudekî bu eseri Farsça şiir diline aktarmasının karşılığında Samanî hükümdarından 40.000 dirhem gibi oldukça yüklü bir ödül almıştır. Rudekî de, söz konusu emirin kendisine bu miktarda bir hediye verdiğini, ancak bu miktarın sadece bu eserin yazılmasının karşılığı olmadığını belirtir.¹³¹ Rudekî bu önemli metni nesirden nazma aktarırken Firdevsî'nin ifadesiyle kesinlikle amaydı. Çünkü eserin metni Rudekî'ye okunuyor ve o da şiire aktarıyordu.¹³²

Firdevsî, *Şâhnâme*'de şöyle der: “*Kelîle*, Pehlevî dilinden Arapça'ya çevrildi. Emir Nasr zamanına kadar Arapçaydı. O dünya hükümdarı olunca onun emriyle deri Farsçasına çevrildi. *Kelîle*'nin hepsini Rudekî'ye okudular o da Farsça'ya aktardı.”¹³³

Bu ünlü manzumenin bazı bölümleri birtakım sözlükler ve şiir derlemelerine alınması yoluyla günümüze kadar gelebilmiştir. Said Nefisî, bu eserin günümüze kadar gelen beyitlerini *Ahvâl ve Eş'âr-i*

¹²⁸ Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 26; Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 379.

¹²⁹ Furuzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 100.

¹³⁰ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 23; Furuzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 100; Zerrînkûb, “Bunyâd-i Şî'r-i Fârsî”, *Defter-i Eyyâm*, s. 234.

¹³¹ Ethé, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 26.

چهل هزار درم رود کی ز مهتر خویش
بیافتست به نظم کلیله در کشور
.....
بداد میر خراسانش چل هزار درم
وزو فزونى یک پنج میر ماکان بود
ز اولیاش پراکنده نیز هشت هزار
به من رسید، بدان وقت، حال خوب آن بود

¹³² Safâ, *Târîh-i Edebiyyât*, I, 379.

¹³³ Firdevsî, *Şâhnâme* (Mutlak), VII, 372.

Rûdekî adlı eserinde aktarmıştır. Bir kısmı da *Tuhfetü'l-mulûk* adlı eserde aktarılmaktadır.

Burada Firdevsî'nin Rudekî *Kelile ve Dimne'*yi şiire aktarırken tercüman getirildiğini ifade etmesi, ya Rudekî'nin Pehlevî dilini bilmesinden ya da yine Firdevsî'nin ifadesine göre gözlerinin görmemesinden dolayı kendisine metnin okunduğu ihtimallerini ortaya koymaktadır. Rudekî'nin manzum *Kelile ve Dimne'*sinden günümüze gelen 129 dizesinden 115 dizesi (Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 449) önemli ölçüde **Nasrullâh-i Munşî'**nin Farsça çevirisiyle örtüşmektedir.¹³⁴

هیچ شادی نیست اندر این جهان
برتر از دیدار روی دوستان
هیچ تلخی نیست بر دل تلخ تر
از فراق دوستان پر هنر

*Yok dostun yüzünü görmekten daha
büyük mutluluk asla bu dünyada.
Yok gönle sanatkar dostların ayrılığından
daha acı gelen bir acı bu dünyada.*¹³⁵

کار چون بسته شود بگشایدا
وز پس هر غم طرب افزایدا
Çıkmaza girerse işin açar o ha!
*Her gamın ardından neşe artırır o ha!*¹³⁶

¹³⁴ Bu eserin günümüze gelen kısmı hem Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî* adlı eserinin 565-575. sayfaları arasında hem de Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî* 153-170 sayfalarında aktarılmaktadır.

¹³⁵ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 156; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 566.

¹³⁶ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 157; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 567.

3. *Sindbâdnâme*

Kaside, gazel, rubai ve mesnevi türlerinde en üst dereceden şiirler yazmış olan Rudekî, aynı zamanda eski İran'a ait rivayetleri şiir diliyle yazan ilk şairdir de. Hintçe önemli eserler arasında yer alan *Sindbâdnâme*, I. Hüsrev Enuşirvan döneminde Pehleviceye ve daha sonra da Süryaniceye çevrilmiştir. Yunancaya *Syntipas* adıyla aktarılmış ve oldukça ün kazanmıştır. Sonraki yüzyıllarda İbranice ve Latinceye de çevrilen eser Avrupa'da yaygın olarak okunmuş, daha sonraları da birçok Avrupa diline aktarılmıştır. Enuşirvân döneminde yapılan Pehlevice çevirisinden Arapçaya da aktarılmış ve **Ebân b. Lahikî** tarafından Arapça şiir formatında düzenlenmiştir.¹³⁷

Abdullâh b. Mukaffa'nın Pehlevice aslından Arapçaya aktardığı *Kelîle ve Dimne*'yi Farsça manzum olarak ilk düzenleyen de odur. Bu eseri daha sonra kaleme almış olduğu eserleri için de bir sıçrama tahtası olmuştur. Şairin; Hintli bir şehzade ile yedi vezirinin serüvenlerini konu alan, Hintçe kaynaklara dayanılarak hazırlanan; Pehlevice, Arapça ve Farsça versiyonları bulunan *Sindbâdnâme* adlı *Kelîle ve Dimne* vezninde yazdığı eseri de o çağların önemli metinleri arasında yer almaktadır. Bu eserden günümüze gelebilen ancak kısa bir bölümdür.¹³⁸

Bu eser de *Kelîle ve Dimne* gibi Samanîler döneminde Hindistan'dan İran'a getirilip Pehlevî diline aktarılan kitaplar arasında yer alır. Nuh b. Mansur'un emriyle, **Hace Amîd Ebu'l-Fevâris Kenavizî** bu eseri Pehlevice'den Farsçaya çevirdi. Bu çeviriyi VI./XII. yüzyılda dönemin ünlü şairi Ezrakî-yi Herevî manzum olarak yeniden düzenledi.¹³⁹

Rudekî'den kalan dağınık beyitlerden hareketle, onun *Kelîle ve Dimne*, *Devrân-i Âfitâb* ve *Sindbâdnâme* dışında altı diğer mesnevisinin de olduğu kaynaklarda belirtilir. Rudekî'nin bu altı mesnevisinden

¹³⁷ Debîrsiyakî, Muhammed, "Rûdekî ve Sindbâdnâme", *Yağmâ*, (Tahran 1334 hş), sayı: 85, s. 218-219.

¹³⁸ Rypka, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 226-227.

¹³⁹ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 28-29; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 452-453.

biri muhtemelen *Arâyisü'n-nefâis* adındaydı. Şairin bunlar dışında Katip Çelebî'nin de kaydettiği gibi *Tâcu'l-mesâdir* adlı bir sözlük de yazmış olduğu bazı kaynaklardaki bilgiler arasındadır. Günümüze erişemeyen bu eserin bazı bölümlerini **Esedî-yi Tusî** aktarmıştır. Ancak bu eser ortadan kaybolmuştur.

Bazı kaynaklar Rudekî'nin Zerdüş inancının Pehlevî dilinde kaleme alınmış önemli metinlerinden aziz Ardaviraf'ın fizikötesi yolculuğunu konu alan *Ardavirafnâme*'yi de şiir diline aktardığını aktarırlar.

9. Rudekî'nin şiirlerinin tazmin edilmesi

Rudekî gibi büyük bir şairin şiirleri, ünlü oluşu ve şiirlerinin hem şairler ve hem de şiir dostları arasında akıcı ve etkili olması nedeniyle tazmin edilmiştir. Tarzı birçok ünlü şair tarafından taklid edilmiş, onun şiirlerinde kullandığı vezin ve kafiyelerde çok sayıda şiir yazılmış, dizeleri birçok şair tarafından iktibas edilmiştir. Ancak şiirlerinin önemli bir kısmının ortada olmayışı nedeniyle onu örnek alarak yazılmış şiirlerin tamamının tesbit edilme imkânı yoktur. Bu tazminler de onun birçok şiirini kaybolmaktan kurtarmıştır.

Başta Ğazayirî-yi Razî, Mesud-i Sad-i Selmân, Osmân-i Muhtarî, Suzenî-yi Semerkandî, Marufî-yi Belhî, Ferruhî-yi Sistanî, Muizzî-yi Nişaburî, Hakani-yi Şirvanî gibi ünlü Fars şairleri olmak üzere birçok şair Rudekî'nin şiirlerini tazmin etmiştir.

10. Rudekî'nin mazmunlarının başka şairler tarafından kullanılması:

Rudekî'nin şiirleri kendisinden sonra yaşamış her büyük şair tarafından okunmuş, ezberlenmiş ve zihinlerde yer etmiştir. Kendisinden sonraki diğer büyük şairlerin onun mazmunlarını dizelerinde kullanması şairliğinde bir noksanlığın değil, onun geçmiş şairlerin eserlerini önemseyişini ve incelediğini göstermektedir.

1. Rudekî:

نیکبخت آن کسی که داد و بخورد

شوربخت آنکه او نخورد و نداد

*Bahtı yaver giden kişi, başkalarına veren ve kendi yiyendir;
Bahtı kara olan ise, kendisi yemeyen, başkalarına da vermeyendir.*

Sadi:

عاقلی را پرسیدند: نیک بخت و بدبخت کیست؟ گفت: نیک بخت آن که خورد و کشت، و بدبخت آن که مرد و هشت.

Akıllının birine "Talihli kim? talihsiz olan kim?" diye soruldu. O da şöyle cevap verdi: "Talihli kişi malını yiyen ve iyilik tohumları eken; talihsiz ise; yemeyip başkalarına bırakıp gidendir."

2. Rudekî:

ایزد هرگز دری نبندد بر تو

تا صد دگر به بهتری نگشاید

*Kapamaz Tanrı sana asla bir kapıyı,
senin için açmadan daha iyi yüz kapıyı.*

Sadi:

خدا گر زحکمت ببندد دری

ز رحمت بگشاید در دیگری

*Kapatırsa tanrı hikmetiyle bir kapıyı;
Açar rahmetiyle başka bir kapıyı.*

Mesûd-i Sad-i Selmân:

غمی مباش ازیرا خدای عزه و جل

دری نبندد تا دیگری نگشاید

*Üzülme! Çünkü ulu ve güçlü Tanrı,
Kapamaz bir kapıyı diğerini açmadan.*

Katran-i Tebrizî:

ایزد همه ساله است با مردم راد
بر مرد دری نبست تا ده نگشاد

*Tanrı her zaman cömerttir insanlara;
Birine bir kapıyı kapatmadı on kapıyı açmadan.*

Senâî:

از آن زمان که فکندند چرخ را بنیاد
دری نبست زمانه که دیگری نگشاد

*Göklerin temelleri atılıp kurulalıdan beri,
Kapamadı bir tek kapıyı zaman bir diğerini açmadan.*

3. Rudekî:

من موی خویش را نه از آن می کنم سیاه
تا باز نو جوان شوم و نو کنم گناه
چون جامه‌ها به وقت مصیبت سیه کنند
من موی از مصیبت پیری کنم سیاه

*Yeniden delikanlı olmak, yine günah işlemek
için karalara boyamıyorum saçlarımı,
Yaslı günlerde kara giyerler ya;
ben de yaşlılık yasından siyaha boyamıyorum.*

Kisâî-yi Mervezî:

من موی خویش را نه از پی آن می کنم خضاب
تا باز نوجوان شوم و نو گنه کنم.

*Yeniden delikanlı olmak, yine günah işlemek
için boyamıyorum saçlarımı.*

4. Rudekî:

اگر گل آرد بار آن رخان او، نه شگفت
هر آینه چو همه می خورد گل آرد بار
به زلف کژ ولیکن به قد و قامت راست
به تن درست ولیکن به چشمکان بیمار
Yanakları gül açarsa şaşırma,

*Her zaman şarap içtiğinde gül açar yanakları.
Zülüfleri kıvrımlı, ama boyu posu dümdüz,
Teni sapasağlam ama küçücük gözleri baygın.*

Dakikî:

اگر سر آرد بار آن سنان او نه شگفت
هر آینه چو همه خون خورد سر آرد بار
*Baş meyvesi çıkarırsa muzrağının başı şaşırma,
Şüphesiz hep kan içtiği için meyvesi baş olur.*

5. Rudekî:

هر که ناموخت از گذشت روزگار
هیچ ناموزد ز هیچ آموزگار
*Zamandan dersini almayan,
Öğretmenden hiçbir şey öğrenemez.*

Ebû Şekûr-i Belhî:

یکی نغز بازی کند روزگار
که بنشاندت پیش آموزگار
*Çok güzel bir oyun oynar zaman,
Oturtur seni bir öğretmenin karşısına.*

Firdevsî:

نباید ترا پند آموزگار
 نگه کن برین گردش روزگار
 Öğretmenin sana öğüt vermesine gerek yok;
 Şu zamanın geçişini izle yeter!

کنون گر شوی آگه از روزگار
 روان و خرد بادت آموزگار
 Şimdi eğer zamanı iyi gözlersen,
 Canın ve aklın öğretmenin olur.

İran sufîlerinin önemli özelliklerinden biri de müritlerinin dikkatlerini çekmek için vaaz ve sohbetlerinde ünlü Fars şairlerinin dizelerini örnek olarak aktarmalarıdır. Bu sufî önderler arasında özellikle iki tanesi öne çıkar: bunlardan biri **Ebu Said-i Ebu'l-Hayr** diğeri de **Mevlana'**dır. Ebu Said, Rudekî'nin ölümünden 28 yıl sonra dünyaya gelmiştir (357/968). Onun, Rudekî'nin şiirlerinden çoğunu ezbere bildiği ve sohbetlerinde okuduğu, torunu **Muhammed b. Münevver** tarafından derlenen hayatı ve sözlerine yer veren önemli eser *Esrâru't-tevhîd'* te de aktarılır.¹⁴⁰

Daha önce de belirttiğimiz gibi Mevlana Celaluddîn de Ebû Saîd gibi Rudekî'nin şiirlerine yoğun ilgi duyan şairlerden biridir. O da Rudekî'nin gazelleriyle aynı vezin, kafiye ve redifte gazeller söylemiştir. Bazen Rudekî'den bir mısra ya da bir beyit almış, bazen de onun mazmunlarını aynen kullanmıştır: Mevlana'nın bu türden onlarca şiirine örnekler:

Rudekî:

هر باد که از سوی بخارا به من آید
 با بوی گل و مشک و نسیم سمن آید
 بر هر زن و هر مرد، کجا بروزد آن باد

¹⁴⁰ Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 477. Ayrıntılar için bkz. Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 477-479.

گویی: مگر آن باد همی از ختن آید
نی نی، ز ختن باد چنو خوش نوزد هیچ
کان باد همی از بر معشوق من آید
کوشم که: بیوشم، صنما، نام تو از خلق
تا نام تو کم در دهن انجمن آید
با هر که سخن گویم، اگر خواهم و گر نی
اول سخنم نام تو اندر دهن آید

*Buhara tarafından bana doğru esen her yel,
Gül ve misk kokusuyla, yasemin meltemiyle gelir.
O koku erkek kadın kime eriştiyse,
O kokunun Hoten'den geldiğini sanır.
Hayır hayır Hoten'den öyle güzel koku esmez hiç,
Bu koku hep sevgilimden geliyor.
Ey sevgilim! Ortalıkta az dolaşsın diye namın,
saklamaya çalışsam da halktan adını,
kiminle konuşsam, istesem de istemesem de,
ilk sözümde adın gelir ağzıma.* ¹⁴¹

Mevlana:

هر باد که از سوی بخارا به من آید
با بوی گل و مشک و نسیم سمن آید
بر هر زن و هر مرد که آن بوی اثر کرد
گویند که آن بوی همه از ختن آید
نی نی ز ختن چشمه خوش می ندهد بو

¹⁴¹ Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 86; Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 480.

این بوی همی از بر معشوق من آید

*Buhara tarafından bana doğru esen her yel,
Gül ve misk kokusuyla, yasemin meltemiyle gelir.*

O koku erkek kadın kime eriştiyse,

O kokunun Hoten'den geldiğini söylerler.

*Hayır hayır Hoten'de öyle güzel koku veren çeşme yok,
Bu koku hep sevgilimden geliyor.*

Rudekî:

مرا تو راحت جانی، معاینه، نه خبر

کرا معاینه آید خبر چه سود کند؟

سپر به پیش کشیدم خدنگ قهر ترا

چو تیر بر جگر آید سپر چه سود کند؟

Sen can huzurusun, gördüğüm bu duyduğum değil.

Gözüyle görene haberin ne yararı olur?

Çektim kalkanımı kahır okunun karşısına

Okun çiğerime saplanınca kalkanın ne yararı var?

Mevlana:

مرا عقیق تو باید شکر چه سود کند

مرا جمال تو باید قمر چه سود کند

چو مست چشم تو نبود شراب را چه طرب

چو هم‌رهم تو نباشی سفر چه سود کند

Bana akik dudağın gerek şeker neye yarar!

Bana senin yüzün gerek ay neye yarar!

Gözünün baygınlığı yoksa şarap ne neşe verir?

Yoldaşım sen değilsen yolculuk neye yarar?!

Rudekî:

همه جمال تو بینم چو چشم باز کنم
همه تنم دل گردد که با تو راز کنم
حرام دارم با دیگران سخن گفتن
کجا حدیث تو آید سخن دراز کنم

*Hep yüzünü görürüm gözümü açtığımda,
Bütün tenim yürek olur, sana sırrımı söyleyeyim diye.
Başkalarıyla konuşmayı yasaklarım.
Senin bahsin açıldığında sözümü uzatayım diye.*

Mevlana:

همه جمال تو بینم چو چشم باز کنم
همه شراب تو نوشم چو لب فراز کنم
حرام دارم با مردمان سخن گفتن
و چون حدیث تو آید سخن دراز کنم

*Hep senin yüzünü görürüm gözümü açtığımda,
Hep senin şarabını içerim dudağımı uzattığımda.
Kimselerle konuşmayı yasaklarım.
Senin bahsin açıldığında sözümü uzatayım diye.*

Samanî emiri **Nasr b. Ahmed** ve ordusunun Herat yakınlarında uzun süre kalmaları ve bir türlü Buhara'ya dönememeleri üzerine yaşananlar şairin şiirdeki gücü ve etkileyiciliğini göstermesi açısından alabildiğine dikkat çekicidir. Ordu kumandanları ve sözü etkili ileri gelenler, Rudekî'nin huzuruna çıkarlar. "Sana beş bin dinar vereyim de. Emir'in huzuruna çık, sözün etkiler onu. Söyle de artık çocuklarımızın hasretine dayanamıyoruz. Buhara'yı çok özledik. Artık hareket edip gidelim buradan" derler. Bunun üzerine emiri çok iyi tanıyan usta şair, yeteneklerini kullanarak emirin sabah vakti neşeli olduğu bir an, ha-

zır bulunan saz ekibiyle birlikte çengini alarak uşşak makamında aşağıdaki çok ünlü kaidesini okumaya başlar:

بوی جوی مولیان آید همی
 یاد یار مهربان آید همی
 ریگ آموی و درشتی راه او
 زیر پایم پرنیان آید همی
 آب جیحون از نشاط روی دوست
 خنگ ما را تا میان آید همی
 ای بخارا! شاد باش و دیر زی
 میر زی تو شادمان آید همی
 میر ماه است و بخارا آسمان
 ماه سوی آسمان آید همی
 میر سرو است و بخارا بوستان
 سرو سوی بوستان آید همی
 آفرین و مدح سود آید همی
 گر به گنج اندر زیان آید همی

Muliyân ırmağının kokusu geliyor,

Sevgili yar aklıma geliyor.

Amuy ırmağının kumu ve yolunun çetinliği

Ayağımın altında ipek gibi geliyor

Ceyhun'un suyu sevgilinin yüzünün coşkusundan,

Atımızın beline dek geliyor.

Ey Buhara mutlu ol, mutlu yaşa

Emir sana doğru mutlu geliyor.

Emir ay, Buhara gökyüzü,

Ay gökyüzüne doğru geliyor.

*Emir servi, Buhara bahçe,
Servi bahçeye doğru geliyor.
Övgünün ve beğenin yararı olur,
Hazineye zarar gelirse eğer.*¹⁴²

Rudekî, son dizeyi söylerken emir son derece etkilenecek tahtından iner ve hemen atına binerek ordusuyla Buhara'ya doğru yola çıkar.¹⁴³ Şairin bu şiiri onun dizelerindeki sözlerinin ne denli etkili olduğunu ve emiri derinden etkileme gücünü göstermektedir.

Nasr b. Ahmed'in üst düzey bürokratları emiri Buhara'ya geri döndürmek için tahrik amacıyla şiir söylemesi karşılığında beş bin dinar vadetmişlerdi. Rudekî sözü edilen şiiri söyleyip de emiri ikna ettiğinde kendisine on bin dinar verildi. Bu ödülün kendisine verildiğine dair *Lubâbu'l-elbâb*, *Baharistân*, *Heft İklîm*, *Mecmau'l-Fusaha* gibi bazı tezkirelerde ve bazı şairlerin dizelerinde de bilgilere yer verilmektedir. Aynı konu *Târîh-i Sîstân*'da da yer almaktadır.¹⁴⁴

Rudekî'nin onbinlerce dize şiirinden günümüze kadar gelmeği başaran sadece 1047 dizedir. *Nefisî*, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî* adlı eserinde bunların tamamını aktarmıştır. Yine Said Nefisî tarafından yayınlanan divanında da aynı sayıda dize bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Avfî, Muhammed, *Lubâbu'l-elbâb* (yay. E. G. Browne), Tahran 1361 hş., I-II.

Âzer, Lutf Alî Beg, *Âteşkede* (yay. Hasan Sadât-i Nasrî), Tahran 1336-1340 hş.

¹⁴² Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 113; Razî, *Heft İklîm*, III, 1514.

¹⁴³ Nizâmî-yi Arûzî, *Çehâr Makâle*, s. 52-53; Devletşâh, *Tezkire*, s. 41; Âzer, *Âteşkede*, s. 310; Müderris, *Reyhânetu'l-edeb*, II, 340; Furuzânfer, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, s. 97; Berthels, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî*, I, 214-215; Mutemen, *Tahavvul-i Şi'r-i Fârsî*, s. 205-206; Zerrînkûb, "Bunyâd-i Şi'r-i Fârsî", *Defter-i Eyyâm*, s. 233.

¹⁴⁴ Nefisî, *Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, s. 429; Rudekî, *Dîvân-i Rûdekî-yi Semerkandî*, s. 20.

- Berthels, E. E., *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî* (çev. Sirûs-i İzedî), Tahran 1373-1374 hş.
- Browne, Edward Granville, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1924
- Çelebî, Kâtip, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, (yay. Kilisli Muallim Rifat-Şerefettin Yaltkaya), İstanbul 1941-1943, I-II.
- Debîrsiyakî, Muhammed, "Rûdekî ve Sindbâdnâme", *Yağmâ*, (Tahran 1334 hş), sayı: 85, s. 218-219.
- Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü'ş-şuarâ* (yay. E.G. Browne), London-Leiden 1901.
- Ethé, Hermann, *Târîh-i Edebiyyât-i Fârsî* (çev. Rızâzâde-yi Şafak), Tahran 2536 şş.
- Furuzânfer, Bediüzzamân, *Sohen u Sohenverân*, Tahran 1369 hş.
- Furuzânfer, Bediüzzamân, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, Tahran 1386 hş.
- Hidâyet Rızâ Kulî Hân, *Mecma'u'l-fusahâ* (yay. Mezâhir-i Musaffâ) Tahran 1340 hş.
- Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî, *Mûsiki-yi Şi'r*, Tahran 1373 hş.
- Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî, *Suver-i Hıyâl Der Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1285 hş.
- Mohabbetî, Mehdî, *Ez Manâ Tâ Sûret*, Tahran 1388 hş.
- Mutemen, Zeynulâbidîn, *Tahavvul-i Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1371 hş.
- Müderriş, Mîrzâ Muhammed Ali, *Reyhânetü'l-edeb fi terâcimi'l-marûfîn bi'l-kuna ve'l-lakab*, Tahran 1364 hş.
- Nefisî, Saîd, *Muhît-i Zindegî ve Ahvâl ve Eş'âr-i Rûdekî*, Tahran 1382 hş.
- Nefisî, Saîd, *Târîh-i Nazm u Nesr*, Tahran 1363 hş.
- Numanî, Şiblî, *Şi'ru'l-'Acem/Târîh-i Şi'r ve Edebiyyât-i Îrân*, Tahran 1335 hş.
- Razî, Emîn Ahmed, *Heft İklîm*, Tahran 1389 hş.
- Rızâzâde-yi Şafak, Sâdık, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân*, Tahran 1352 hş.
- Rudekî-yi Semerkandî, *Dîvân-i Rudekî-yi Semerkandî* (yay. Saîd-i Nefisî), Tahran 1373 hş.
- Rypka, Jan, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân* (çev. Kerîm-i Keşâverz), Tahran 1370 hş., I-II.

- Safâ, Zebîhullâh, *Târîh-i Edebiyyât Der Îrân*, Tahran 1371 hş.
- Yahakkî, Muhammed Cafer, "Rudekî", *Danişnâme-yi Edeb-i Fârsî*, III, 415-416.
- Zerkanî, Seyyid Mehdî, *Târîh-i Edebî-yi Îrân*, Tahran 1388 hş.
- Zerrînkûb, Abdülhuseyn, "Bunyâd-i Şi'r-i Fârsî", *Defter-i Eyyâm*, Tahran 1358 hş., s. 233.
- Zerrînkûb, Abdülhuseyn, *Bâ Kârân-i Hulle*, Tahran 1372 hş.
- Zerrînkûb, Abdülhuseyn, *Ez Guzeşte-yi Edebî-yi Îrân*, Tahran 1375 hş.